שנתון עמותת הידידים ומוזאון ראשון-לציון

אדר התשע"ב, מרס 2012 | גיליון 15

מוזאון ראשון-לציון
Museum of rishon le-zion

עמותת ידיד מוזיאון ראשון לציון
FRIENDS OF MUSEUM RISHON LEZION

החברה העירונית ראשל"צ
לתרבות, ספורט ונופש

עיריית
ראשון-לציון

"השנה ה"אלף תרמ"ב היתה בודאי אחת השנים שערכן גדול בדברי ימי ישראל. השנה ההיא היתה ראשיתה של תקופה חדשה ליישוב היהודים בא"י, והתקופה הנאות אפשר לאמר התחילה ביסוד המושבה "ראשון לציון"."

א. מ. פרימן, ראשון-לציון תרמ"ב - תרס"ז
כרך א' (מבוא)

"[...] אך מעת נועדתי את "החלוצים" ראיתי כי נצלים המה מבני שאר המושבות באמלי הלב, ובאמונת אמון לציון הקדוש "שיבת ציון"[...]"

נ.ה. אימבר "ראשון־לציון", חבצלת גל' 29,
ד' ניסן תרמ"ו, 9 באפריל 1886
וכ"ה ניסן תרמ"ו, 20 באפריל 1886

עמוד השער:
בחצר המוזאון ביום העצמאות התשע"א, 1911,
הנפת הדגל המשוחזר על ידי דב צור, ראש העירייה

תכנון ועריכה: **תרצה חביב גרין**
ייעוץ: **יונה שפירא**
אוסף המוזאון: **עדי רובין**
אנגלית: **אורי וגנר**
עיצוב גרפי: שגית שפר - **פרסום דאלי**

תוכן העניינים

דבר ראש העירייה / דב צור 4

בעמותת ידידי המוזאון

יקירי המוזאון 5
עמותת הידידים בתנופה / שמואל שצקי, יו"ר העמותה 6
הנהלת עמותת הידידים 8
דבר מזכיר העמותה / זהר זפרני 9

במוזאון

דבר מנהלת המוזאון / נאוה קסלר 10
תערוכות ופרסומים במוזאון / יונה שפירא 13
מרכז חינוך / טניה ארדן 20
ישן וחדש בארכיון / עדי רובין 25
אלבום המשפחות אז והיום / תרצה חביב גרין 36

אירועים במוזאון

חגיגות במוזאון / נילי ערבה 41
מפגש משפחות - דמויות מן האלבום: 44
דב ואריה גיסין / אלבום המשפחות
שושנה גיסין / רחל גיסין

לקראת חגיגות 130 שנה לראשון־לציון

מן העבר הרחוק אל העתיד הקרוב / תרצה חביב גרין 47

מן הארכיון

תאורה של פעם או בעיות עובד־מעביד 51
בית פקידי היקב - בית התבשיל / יונה שפירא 53
זיכרונות / יעקב לובמן 57

Summary 78
Contents 79

דבר ראש העירייה / דב צור

מוזאון ראשון־לציון הנו הלב הפועם של העיר ההיסטורית.
אני רואה במוזאון את הגוף המוביל להתחדשות המרכז ההיסטורי על ערכיו שאין דומה להם. ערכים אלה של חדשנות ויצירתיות תרמו תרומה עמוקה לעיצוב דמותה של מדינת ישראל, סמליה ותרבותה. בכיכר המייסדים, אשר בה נוסדה ראשון־לציון, נוסדה במידה רבה "רוחה" של מדינת ישראל. כאן עוצבו סמלי הלאום - הדגל וההמנון, וכאן התחילה, הלכה למעשה, תחיית השפה העברית.

עם התחדשותה של העיר ההיסטורית, יפעל מוזאון ראשון־לציון במרחב מעורר השראה, שיהיה, בעת ובעונה אחת, סביבה תיירותית מושכת, אתר לימודי מיטבי, "אבן שואבת" למבקרים מהארץ ומהעולם ומקום מפגש לציבור הרחב: לאמנים, לשוחרי תרבות ולאוהבי הארץ. תהליך ההתחדשות יארך מספר שנים ויהפוך את לב העיר ההיסטורית לאתר שוקק חיים של תרבות ישראלית תוססת המושתתת על אוצרות הליבה והמורשת של ראשון־לציון.
חזון זה, של הפיכת הלב ההיסטורי לאתר חי, שמושך תיירות ומעניק לבני העיר מקום בילוי, מסחר ומפגש איכותיים, עומד לנגד עיניי כראש העירייה וכנשיא עמותת ידידי מוזאון ראשון־לציון. **יחד עם המוזאון ובהובלתו נגשים את החלום.**

ברצוני לציין כי עברה על המוזאון תקופה קשה עם פטירתם של המנהלים הקודמים מר רפי גלנטה ז"ל ומר יצחק ברנר ז"ל. עליי לציין לטובה את צוות המוזאון, שהמשיך בהצלחה את הפעילות השוטפת במשך חודשים ארוכים עד לכניסתה של נאוה קסלר לתפקיד.

אני משוכנע כי במאמצים משותפים נהפוך את לב העיר למקום שכולנו נהיה גאים בו וראשון־לציון תזכה למקום הראוי לה בציבור, בארץ ובעולם.

ברצוני לברך את הנהלת המוזאון ואת הצוות על המאמץ לחשוף את העיר לציבור ועל ההצלחה המרשימה בגידול העצום, כמעט הכפלה, של מספר המבקרים בשנה זו לעומת השנה הקודמת.

ברכותיי להמשך עשייה פורייה משותפת עבור תושבי העיר וכל הבאים בשעריה.

דב צור
ראש העירייה

בעמותת ידידי המוזאון

יקירי מוזאון ראשון-לציון

אביב צלה ויובל
אביוב משה ומנשה
אביוב פנחס ושלמה
אבירם מנחם (מן) ונעימה
אברמוביץ בתיה והבנות
אולפינר דליה ושמואל
איזנברג רוני ואמנון
איל שמואל (מוליק) וחיה
אלישיב (ויס) יצחק
ארד דיצה ועו"ד שלמון יורם
בולקינד יגאל ומאיר
E.R. BLOCK
ברניצקי קוני ודן
ברניצקי שלום
ברקן מירה ומוטי
עו"ד גיבשטיין חנניה ובלה
גינדי משה ויגאל
גינדי יעקב
גיסין אורה
גיסין אלדד ורחל
גיסין דוד, אסתר וקובי
גיסין מידד ודליה
גיסין מרדכי ורחל
גלבוע ניצה ועידו, סבי וחוני
גרצברג לוי וליאורה
דודזון לאה ואבנר
הלל אביבה ודן
הלל רחל ומשה
הראל יחיאלה ויוסף
וינברג זלה והניה
ויס אמנון וישראלה
ויס יגאל
זהבי נורית
זיגר אסתר, אריק, טליה ואסף
זלוטניק יפה ויוסף
זליג ברכה ושמשון
זלינגר מלכה ונחום
טומשין שרי ושמוליק
טפר שלמה, עמליה ורוני
טפר יעל
יצחקי יונה ויעקב
יצחקי מירה ומנחם
JUDITH KATZLER
כמוס אחים ואחיות
כצלר עודד וניוטה
לאונר לאה
לוין אביב
לנדה שרה, הבנים והמשפחה
עו"ד מאירוביץ אורי
מוסאל רות ויעקב
משפחת מזרחי
משפחת מימון
מילמן מאירה ושמואל
נחמיאס אסתר, יוסי, גלית, ציפי ורן
סולימן, בני ובנות שלמה ומרים
סקסטין לינדה ולאונרד
סרוגו ראובן ובניו
סתיו שולמית לבית ברניצקי
עופר רותי ויולי
עופר אביבה וסמי
פוחצ'בסקי מאיר ויוספה
פורת ציפה, הילדים והנכדים
פרשקובסקי דליה ואריה
פלמן ציפורה
צור תלי וליאת
קוזי, כל בני המשפחה
קופר פאני ואפרים
קראוס צפורה ומשה, הבנים, הנכדים והנין
קרתי זהר ודוד
רגוניס חיים והאחיות לבית רגוניס
רובינשטיין אירמה "אחוזת ראשונים"
רוזן כרמלה
רוזנטל דני
רצ'בסקי אהרון
רשף רחל ומשה
שובלי יוסף וציביה
שליט חנה ואלי
שלינגבוים צפורה ומשה
שלגי דוד, משה, יוסף וזאב
שפי דוד
שקולניק נעמן, האחים והאחות
אגודה חקלאית - הוועד החקלאי
בנק אוצר החייל
בנק הפועלים בע"מ
בנק לאומי לישראל בע"מ
הבנק הבינלאומי הראשון
חברת הכשרת הישוב בישראל בע"מ
"נשר" מפעלי מלט ישראליים בע"מ
"עד מאה ועשרים"
מרכז מגורים לאוכלוסייה בוגרת בראשון-לציון
קופה חקלאית ראשון-לציון
אגודה הדדית לאשראי וחסכון בע"מ
קרן קרול ולאה רייזפלד

עמותת הידידים בתנופה / שמואל שצקי

עמותת ידידי המוזאון, שהוקמה בשנת 1990 במטרה לסייע לפיתוח המוזאון, זכתה לאחרונה בהכרה כמוסד ציבורי מטעם רשויות המס. ההכרה, שעליה נלחם במסירות, בעקשנות ובמקצועיות רו"ח **שלמה טפר**, העושה מלאכתו בהתנדבות, מהווה מהפך ביכולתה של העמותה להגביר את קבלת התרומות ממוסדות ואישים.

ההכרה בעמותה כמוסד ציבורי **מאפשרת לתורמים לזכות בהחזרי מס בשווי של 35% מערך התרומה**, וכך נוצר תמריץ רב משמעות לאישים, מוסדות ולחברי העמותה לתמוך כספית בעמותת הידידים ולאפשר הרחבת פעילויות המוזאון בכל התחומים.

הנהלת העמותה הביעה את תודתה לרו"ח טפר והעניקה לו תעודת הוקרה מיוחדת.

ואם יש קמח - יש תורה. במילים פשוטות: אם נפתחה לנו הדרך להעניק הנחה במס של 35% לתורמים לעמותה, זה הזמן לצאת לדרך ולהרחיב את שורות החברים, לפתח יוזמות חדשות - ולבצען !

כל חברי ההנהלה: יו"ר שמואל שצקי, עו"ד חנניה גיבשטיין, אסתי זייגר, יוסי שובלי, יעקב זילברשטיין, יעקב אברמוביץ, רוחק'ה גיסין, גמליאל סגל, אלי מימון, ישראל כנען, עו"ד יניב עצמון, עו"ד זהבי זלצמן, חיים רגוניס, יזהר סייבי, קיבלו על עצמם לטפל אישית בעשרה חברי עמותה, לעדכן אותם לעתים מזומנות בכל הנעשה במוזאון ובעמותה ולהעביר לדיון בהנהלה רעיונות של החברים באלו תחומים יש לפעול. כך נהדק את הקשר לא רק אחת לשנה, בנשף השנתי, אלא מדי יום ביומו.

חברי עמותה יקרים: הרימו את הכפפה ! לכולכם, לבני משפחותיכם לדורותיהם, יש קשר עמוק וחשוב לראשון-לציון ואנחנו חייבים להעביר את המסרים, הלקחים והסיפורים לדורות הבאים.
העמותה רואה בכך תפקיד ראשון במעלה, ואני בטוח שתושבי ראשון, בעלי מסורת מפוארת של התנדבות ופעילות ציונית, ייענו לאתגר.

אני רוצה לסיים בדברי ברכה לגב' **נאוה קסלר** שנבחרה במכרז חיצוני לתפקיד מנהלת המוזאון והחלה את עבודתה בינואר 2011.

הגב' קסלר הנה בוגרת הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטה העברית בירושלים, כמצטיינת דיקן, ובעלת תואר שני במנהל עסקים עם התמחות בניהול אסטרטגי. במשך 17 שנה ניהלה את מוזאון יהדות איטליה בירושלים.
ברכת הצלחה שלוחה לה מאתנו, חברי עמותת הידידים.

ולבסוף - מילות תודה והוקרה לצוות המוזאון. חבורה מקצוענית, נעימת הליכות, סבלנית אין קץ, עם מסירות למקום העבודה וכוחות נפשיים לעבור את המשברים שהתרחשו בשנים האחרונות. ובעיקר בעלת תחושת שליחות והכרה בתרומתם האישית. תבורכו כולכם !!!

המוזאון שוקק חיים

הנהלת עמותת ידידי המוזאון

דב צור, ראש העירייה ונשיא העמותה
שמואל שצקי, יו"ר העמותה
עו"ד חנניה גיבשטיין, יו"ר ועדת הכספים
נאוה קסלר, מנהלת המוזאון
אסתי זיגר
יוסף שובלי, יו"ר ועדת האירועים
יעקב זילברשטיין, ועדת הכספים
עו"ד עצמון יניב
רוחק'ה גיסין, ועדת האירועים
גמליאל סגל
ישראל כנען, ועדת האירועים
יזהר סיבהי
רם רמז (זמסקי)
שלמה טפר, רואה חשבון
יעקב אברמוביץ, יו"ר ועדת הביקורת
עו"ד זהבי זלצמן, יועץ משפטי
חיים רגוניס, חבר ועדת הביקורת

בחנוכת מרתף
אימבר בבית היסמן

דבר מזכיר עמותת ידידי מוזאון ראשון־לציון / זהר זפרני

זה עתה נסתיימה שנה מוצלחת לעמותת הידידים. בשנה זו קיבלה העמותה מעמד חדש ויוקרתי מטעם רשויות המס: "אישור מוסד ציבורי לעניין תרומות" לפי סעיף 46 לפקודת מס ההכנסה. על קבלת מעמד זה עמל רבות ובמשך שנים רו"ח **שלמה טפר** וההצלחה נזקפת לזכותו. המעמד החדש מאפשר לתורמים, לעמותה ולמוזאון לקבל החזר מס עד 35% מערך התרומה. עובדה זו מעניקה חופש פעולה רחב לחברי הנהלת העמותה לגיוס כספים עבור המוזאון.

השנה הצטרפו יקירים חדשים למוזאון (מעמד "יקיר" ניתן עבור תרומת 10,000 ₪ ומעלה): **לאה לאונר**, אשר בחרה להנציח את בעלה, **נעם לאונר** ז"ל, שהיה חבר בהנהלת עמותת הידידים והיועץ המשפטי שלה במשך שנים רבות; **אהרון רצ'בסקי** (שופט בדימוס), אשר הנציח את **יוסף ומאיר רצ'בסקי** ז"ל, מ"ראשוני התעשיינים" בראשון־לציון; תרומת יקיר ניתנה על ידי משפחות **גיסין (אורה, מוטק'ה ורוחל'ה, אלדד ורוחק'ה, מידד ודליה)** להנצחתם של **שושנה ודב גיסין** ובנם בכורם **אריה (ארקה)**. שושנה ודב ז"ל, הקימו משפחה נרחבת ושורשית והיו פעילים במושבה ראשון־לציון, ארק'ה ז"ל היה מראשי "מכבי צעיר" בארץ, ממייסדי קיבוץ "הסוללים" ומנהל פרויקטים חקלאיים בארץ ובעולם.
תרומת ה"יקיר" היא חלק חשוב ומהותי מפעילות העמותה. בעזרת כספים אלו, העמותה תומכת במוזאון וממנת תערוכות חדשות, כנסים ופעילויות.

בימים אלו מוקמת מבואה חדשה למוזאון. במבואה החדשה יוצב מחדש קיר "יקירי המוזאון" במקום הקיר הקיים באולם "שורשים". הקיר החדש יהיה בולט ומרשים ומבקרי המוזאון, שייכנסו דרך המבואה החדשה, ייחשפו לכל היקירים המונצחים עליו.

בט"ו באב תשע"ב תחגוג ראשון־לציון 130 שנה להיווסדה והעמותה נערכת כבר בימים אלה לקראת החגיגות המתוכננות. העמותה מתכננת לקיים נשף גדול וחגיגי וסדרה של אירועים במשך שנת היובל הזאת.

בהזדמנות זו אני מאחל לכל חברי עמותת הידידים שנה טובה, שנה של שיתוף פעולה והידוק הקשר בין העמותה והמוזאון לחבריה.

דבר מנהלת המוזאון / נאוה קסלר

לפני כשנה נבחרתי לכהן כמנהלת המוזאון ההיסטורי בראשון־לציון.
תחילה, ברצוני להודות לכל מי שקיבלו את פניי, בעת כניסתי לתפקיד, בחום ובפתיחות:
לעובדי המוזאון, שניכר כי חיכו מאוד למי שימלא את החלל העצוב שנפער עם מותם של המנהלים הקודמים, רפי גלנטה ז"ל ואיציק ברנר ז"ל; לאלי פולק, מנכ"ל הנהלת החברה העירונית; תודה מיוחדת לגלעד ויס שמלווה אותי מיומי הראשון במערכת; להנהלת עמותת ידידי המוזאון ובייחוד לנשיא העמותה, ראש העירייה מר דב צור, שרואה את הפוטנציאל האדיר הטמון במוזאון ההיסטורי יחד עם מרכז העיר ההיסטורית כולו. מר צור תומך בהגשמת חזון החייאתה של העיר ההיסטורית והפיכתה לאתר שוקק חיים ומקום מפגש לבני המושבה/העיר ולכל המבקרים בה.

אני חשה תחושת שליחות ואתגר בתפקיד שאותו אני ממלאת. ערכיה של ראשון־לציון, כמובילה וכמעצבת התרבות הישראלית והלאומית, הנם ערכים נעלים שרלוונטיים בישראל גם בימים אלה.
מתפקידנו להנחיל את הערכים הללו לדורות הצעירים ולהעמידם על סדר היום הציבורי.
ראשון־לציון הייתה חלוצה בדרך להקמת מדינת ישראל. ניתן לומר שבכיכר המייסדים, שבה נוסדה המושבה, נוצר רובד משמעותי ברוחה של מדינת ישראל.

בימים אלו אנו עמלים על פיתוח תכניות להנחלת תכנים אלה באופן חי, מרגש ובלתי אמצעי.
מתוך הכרה בפוטנציאל השיווקי האדיר, הגלום בערכיה של העיר, הגדרתי - יחד עם צוות המוזאון - יעד שאפתני של הכפלת המבקרים בשנת 2011 לעומת מה שהיה בשנה שקדמה לה.
כיום אנו עומדים על גידול של כ- 80 % במספר המבקרים בתשלום לעומת התקופה המקבילה בשנה החולפת. עודני מקווה כי בכוחות משותפים נעמוד ביעד ההכפלה שהצבנו לעצמנו..

השנה יזמנו מספר אירועים שזכו לחשיפה נרחבת באמצעי התקשורת ולביקורם של אלפי מבקרים במוזאון: חנוכת המרתף שבו חי **נפתלי הרץ אימבר**, מחבר "התקווה", ביום העצמאות; פסטיבל "מצאנו מים" בקיץ שהביא לציבור באופן חווייתי את חדשנותה של העיר בנושא המים מיום היווסדה; פתיחת המוזאון

בחול המועד פסח, בחסות בנק הפועלים, וקבלת פניהם של מספר מבקרים רב; יריד יין בשם "בציר ראשון" בסוכות ועוד - כל האירועים הללו מחוברים לערכי הליבה של העיר וסייעו בהעלאת קרנה של ראשון־לציון בעיני הציבור.

נושא חשוב נוסף, שעמד השנה על סדר היום: הקמת ועדת היגוי לכתיבת תכנית (פרוגרמה) לעיר ההיסטורית שאותה מינה ראש העירייה, מר דב צור, בהובלתו של מוזאון ראשון־לציון.
ראש העירייה ייחד תקציב נכבד המיועד כולו לשימורה ולפיתוחה של העיר ההיסטורית. ועדת ההיגוי של הפרוגרמה מתכנסת בימים אלה ובה חברים אנשי מקצוע מובילים בתחומם בארץ.
תפקידה של ועדת ההיגוי להפוך את המרכז ההיסטורי של ראשון־לציון ל"מוצר תיירותי" חי ומרגש.
הוועדה תעסוק בדרכים שיהפכו את הביקור במוזאון ובמרכז ההיסטורי לחווייתי ומהנה ולשימור האתרים ולפתיחתם לציבור. כל אלה יתרמו להפיכתם לאבן שואבת לבני המקום ולתיירים ולמקום שוקק חיים, שופע מקומות בילוי, בתי קפה ומסעדות. מדובר בתהליך שיארך שנים מספר ומפירותיו ייהנו תושבי העיר וכן תיירים מן הארץ ומחוצה לה.

ועוד ועדה קיבל על עצמו המוזאון לרכז: ועדת היגוי לפיתוח התל האשורי אשר התגלה קרוב לשפת הים ובו ממצאים ארכיאולוגים. הוועדה תבחן דרכים לניצול מיטבי של המשאבים הארכיאולוגיים, הנופיים והסביבתיים של התל לטובת תושבי העיר, תלמידי בתי הספר וגורמים תיירותיים.

בשנה הקרובה ייקח מוזאון ראשון־לציון חלק פעיל ומרכזי בחגיגות ובאירועים לציון מלאות 130 שנה לעיר והוא נערך לכך כבר מעתה.

לא אוכל לסיים את דבריי מבלי להתייחס לאירוע קשה שפקד אותנו. חודשים ספורים לאחר היכנסי לתפקידי, נפטרה באופן פתאומי **שולי מלכין** ז"ל, שעשתה עבודת קודש, במסירות ובאהבה, בפיתוח **"אלבום המשפחות"**. לצערי לא זכיתי להכירה היטב אולם למדתי על תכונותיה הייחודיות ושאר הרוח שבהם נתברכה מפי חבריה לעבודה במוזאון ומבני משפחתה וכך נזכרנה.

לסיום אני תקווה כי נתבשר בבשורות טובות וכי המוזאון יזכה, יחד עם העירייה, החברה העירונית, עמותת הידידים ושותפים נוספים, לקדם את הגשמת חזון המוזאון והמרכז ההיסטורי של ראשון־לציון.

ראשון־לציון ההיסטורית

תערוכות ופרסומים במוזאון - 2010-2011 / יונה שפירא

שנת תשע"א, 2010/11, הייתה שנה שבמהלכה עבר המוזאון טלטלה קשה עת איבדנו באופן פתאומי את רפי גלנטה ז"ל, מנהל המוזאון. למרות היעדרו של מנהל ישיר למוזאון במשך למעלה משמונה חודשים, נפתחו שלוש התערוכות שתוכננו מראש ויצאו לאור שני קטלוגים.

"מרוב חשקה ואהבה לארץ ישראל - מאה שנים ליהודי תימן בראשון-לציון" - תערוכה זמנית

אוצרת: יונה שפירא
מחקר וייעוץ מדעי: פרופ' בת ציון עראקי קלורמן
ועדת היגוי: יוסי שובלי, פרופ' בת ציון עראקי קלורמן, רחל גיסין.
עיצוב התערוכה: סטודיו טוקן
עיצוב קטלוג: אורימי
פתיחה: 13 באוקטובר 2010

צעד תימני ספונטני של קהל המוזמנים

בשנת תש"ע מלאו מאה שנים לעלייתם ולהתיישבותם של יהודי תימן במושבה ראשון-לציון. מוזאון ראשון-לציון ציין זאת בסדרת אירועים ותערוכות, ושנת המאה נחתמה בתערוכה ההיסטורית "מרוב חשקה ואהבה לארץ ישראל" ובקטלוג המלווה אותה. מפעל חשוב זה, שכלל גם את פרויקט השיקום והשימור הפנימי של בית היסמן, משכנה של התערוכה, היה פרי יוזמתו של **רפי גלנטה** ז"ל.

בית היסמן, ביתו של המייסד **שרגא פייבל היסמן**, הוא אחד משלושת הבתים הראשונים שנבנו במושבה והיחיד מהם שנותר על תלו. יש מן הסמליות בהצגת תערוכה אודות עולי תימן בבית זה, אשר הוקם על ידי איש העלייה הראשונה, עולה חדש מרוסיה. סמליות המדגישה את שרשרת הדורות והעליות שביססו את אחיזתנו בארץ, כאשר כל עלייה נבנית על קודמותיה ומוסיפה עליהן תוספת משלה.

בפתיחה החגיגית של הבית ושל התערוכה, מלאה חצר המוזאון קהל רב ובאוויר נישאו ניחוחות מטעמי תימן אשר הוגשו לאורחים. את המזוזה קבעו חבר מועצת העיר, מר **מוטי עג'מי**, חבר הנהלת עמותת ידידי המוזאון מר **יוסי שובלי** ומר **אלי מימון** שבירך על המזוזה בניב יהודי חידני אותנטי. בהמשך, הנעימה בקולה הזמרת **גילה בשארי**. הקהל נסחף אחריה בהתלהבות ואף יצא במחול, בצעד תימני כמובן. האורחים גדשו את התערוכה, התרגשו, העלו זיכרונות והביעו את הערכתם על התערוכה שחיכו לה שנים כה רבות.
התערוכה מציגה את עולי תימן שהתיישבו בראשון־לציון החל משנת 1909, עוקבת אחר התמורות שחלו בחייהם עד למחצית המאה העשרים ומדגישה כמה היבטים חשובים הקשורים לעלייתם ולהשתלבותם במושבה. פרקי התערוכה עוסקים בדרך שעשו עד בואם לארץ ישראל, במפגש הראשון עם המושבה, במאבק לעבודה, בהתנהלות מול ועד המושבה, בהתארגנות כיישוב עצמאי ובהישגים של אנשיה במרחב המקומי והארצי. התערוכה מצביעה על שני קווים מנחים בחיי יוצאי תימן: השתלבות בחיים בארץ ישראל לצד שמירה על מאפיינים קהילתיים ייחודיים וערכים תרבותיים. המסמכים, התצלומים והפריטים האותנטיים מוצגים בעיצוב עדכני שנעשה בהשראת הסיפור ההיסטורי וכולל מגוון אמצעי תצוגה.

התערוכה הוכנה במשך שנה וחצי שבמהלכן זכינו לפגוש עשרות מצאצאיהם של עולי תימן הראשונים, להתבשם משלל זיכרונות וסיפורים ולקבל לידינו מגוון גדול של פריטים שנשמרו על ידם מן הדורות שעברו. בתוכם: חפצי קודש, כלי בית אותנטיים, מלבושים, תכשיטים, תצלומים ומסמכים. על אלה נוספו מסמכים ותצלומים מארכיון המוזאון, מהארכיון הציוני המרכזי ומאוסף התצלומים הלאומי וכן מספר פריטים מיוחדים שנתקבלו בהשאלה מבית מורשת יהדות תימן בראש העין. בין היתר, מוצג בתערוכה ספר תורה שקיבלנו באדיבות מר **אלי מימון** ובית הכנסת של שכונת שיבת ציון. ספר מיוחד זה, שכתוב על גבי קלף מעור יעל, הובא על ידי עולי תימן הראשונים שהגיעו מחידן בשנת 1909. לצד ספר התורה מושמע קטע קריאה בתורה בנוסח יהודי חידן מפיו של מר **שלמה מימון**, בן ונכד לעולי תימן הראשונים.

התערוכה מקפידה לספר את סיפורם של עולי תימן במושבה ללא כחל וסרק. מוצגים בה מסמכים שעוסקים במאבקם של העולים לעבודה במושבה, בבעיות הדיור שלהם ובעול המיסים הכבד שהטיל עליהם ועד המושבה וזאת למרות שלא סיפק להם שירותים נדרשים כמו גם הדרתם מהנהגת המושבה. בין המוצגים נמצא קול קורא של הרב קוק האוסר על האשכנזים לשחוט אצל השוחטים התימנים,

שלמה מימון ובתו. קולו של שלמה מימון נשמע כשהוא קורא בתורה

מצב זה ראשיתו בסכסוך עסקי שעוררו השוחטים האשכנזים וסופו בסכסוך דתי כואב. לצד אלה מדגישה התערוכה את הישגיהם של עולי תימן בהתארגנותם במסגרת "המושב המאוחד שיבת ציון ונוה ציון" ואת האישים המרכזיים שצמחו מתוכם כמו: **אברהם טביב** שהיה חבר בכנסת הראשונה; הסופר **מרדכי טביב**; **אלוף (מיל') דוד מימון**, האלוף התימני הראשון; **שושנה דמארי**, מלכת הזמר העברי ואישים נוספים שבלטו במישור המקומי ובתחום המוניציפאלי והחברתי. התערוכה מוצגת למשך שנתיים ותינעל בסוף שנת 2012.

"חומר מן הרוח" - חוה סמואל חלוצת הקרמיקה הישראלית

קטלוג התערוכה

אוצר: ניר פלדמן
אוצרת אחראית: יונה שפירא
עיצוב התערוכה: סטודיו טוקן
עיצוב קטלוג: פרסום דאלי
פתיחה: 31 במרס 2011 , נעילה: 31 ביולי 2011

זכות גדולה נפלה בחלקה של ראשון־לציון לשמש משכן לאמנית בקנה המידה של **חוה סמואל**, שהתגוררה ויצרה כאן במשך מרבית שנות חייה. חוה סמואל הייתה האמנית הראשונה ביישוב העברי אשר יצרה בחומר מקומי כלים ופסלים מעוטרים שביטאו את מורשתה התרבותית העשירה ואת המפגש שלה עם ארץ ישראל ההיסטורית והעכשווית כאחד. עצמאותה האישית באה

לידי ביטוי בהיותה יזמית שהקימה בית מלאכה שפעל במשך עשרות שנים. כמוזיאון היסטורי, שבו מוצגים תולדות המושבה והעיר ראשון-לציון. קיום תערוכת אמנות מעבודותיה של חוה סמואל, מאיר פן נוסף שמבטא את פועלו האמנותי של היחיד בתוך הסביבה המקומית ובהשראתה.

חוה סמואל

בתערוכה הוצגו עבודות הקרמיקה של חוה סמואל שנעשו בבית המלאכה **"כד וספל"** בראשון-לציון וכן שני פסלים, מיצירותיה הראשונות בארץ, שנעשו בבית המלאכה **"היוצר"** - בית המלאכה שלה בירושלים, בין השנים 1932-1934. העבודות נבחרו על ידי אוצר התערוכה, ניר פלדמן. מתוך אוסף משפחת סמואל שחלקו מופקד במוזאון, ומתוך אוספים פרטיים בארץ ובעולם.

התערוכה והקטלוג שלה עוררו הדים בקרב שוחרי האמנות ובעיקר בקרב חובבי ה"ישראליאנה" ואספני הקרמיקה שעלו אליה לרגל. חלפו למעלה מעשרים שנה מאז מותה של חוה סמואל וארבעים ושלוש שנים מאז שהוצגו עבודות הקרמיקה שלה בתערוכה רטרוספקטיבית. הצגת תערוכה מקיפה מעבודותיה הייתה הזדמנות רבת ערך עבור המוזאון. התערוכה נתנה ביטוי לפועלה האמנותי של חוה סמואל והבליטה את ראשוניותה בתחום הקרמיקה הארץ ישראלית ואת השפעתה על הבאים אחריה. בכתב העת של אגודת אמני הקרמיקה בישראל נכתב על התערוכה מאמר תחת הכותרת : **"שובו של הקסם"**. המאמר מבליט את העובדה שלמרות האמצעים הדלים שעמדו לרשותה בתהליך היצירה, ניתן למצוא גילוי והתחדשות בכל כלי ופסלון שלה. "כל המחלוקות והוויכוחים רבי המלל על הקרפט והאומנות איכשהו מתפוגגים להם בשקט אל מול כד קטן המאחד הכול בתוכו. יישר כוח על תערוכה צנועה ונדירה זו ולחוה על רוחה היוצרת, הבוקעת לה דרך ומבעד השנים מצליחה לפרוט על המיתר הדק החבוי כל כך אצלנו ולעורר מחדש את צלילו של הקסם." (אמנון ישראלי 12800C גל' 23, קיץ 2011, עמ' 7-36).

חוה סמואל עלתה לארץ מאסן שבגרמניה בשנת 1932 והקימה בירושלים, עם המהנדס יצחק רייך, את בית המלאכה "היוצר" - בית המלאכה הראשון לקרמיקה ביישוב היהודי החדש. בשנת 1934 הגיעה לראשון־לציון וכאן ייסדה, יחד עם פאולה אהרונסון, את בית המלאכה "כד וספל". בשנת 1948 עבר בית המלאכה "כד וספל" לרשותה הבלעדית של חוה סמואל שהמשיכה לעסוק, בנוסף לקדרות, גם בפיסול, באריחים מעוטרים, בקרמיקה דקורטיבית־ארכיטקטונית, בציור ובגרפיקה. היא הציגה תערוכות יחיד של ציור וקרמיקה, השתתפה בתערוכות קבוצתיות וזכתה בפרסים . תוצרת "כד וספל" נמכרה בחנויות של ויצ"ו ושל "משכית", ובחנויות נבחרות נוספות בארץ.

בשנת תש"ח, 1948, יצרה חוה סמואל את תבליטי הקרמיקה של שנים־עשר המזלות שקישטו את במת הכנסת הראשונה באולם קולנוע "קסם" שבתחילת רחוב אלנבי בתל אביב. באותה שנה (ימי מלחמת העצמאות), עיצבה בול דואר עבור המועצה המקומית של ראשון־לציון - "בול המשוריין". הבול נועד לממן את העברת הדואר ברכב משוריין בנתיב העוקף של "דרך הביטחון" (בשל התקפות הערבים) מראשון־לציון לתל אביב ובחזרה.

בית המלאכה "כד וספל" נסגר בשנת 1979 לאחר ארבעים וחמש שנות פעילות. חוה סמואל הלכה לעולמה בשנת 1989.

לימים הפקידה משפחת סמואל למשמרת במוזאון ראשון־לציון יצירות שונות מעיזבונן של חוה ואחותה, אדית סמואל, בהן בובות מעשה ידיה של אדית וכן ציורים ועבודות קרמיקה של חוה. חלק מבובות הפולקלור של אדית סמואל הוצגו במוזאון במסגרת תערוכות שונות ומושאלות תדיר לתערוכות מחוצה לו. אוסף יצירות הקרמיקה של חוה לא הוצג עד כה במוזאון.

התערוכה, שאמנם הייתה קטנה וצנועה, הציגה את הגיוון הרב שביצירתה של חוה סמואל ואת שפע אפשרויות הביטוי והטכניקות האמנותיות שבהן השתמשה. היא היטיבה להטביע בעבודותיה את חותם טעמה האישי ואת ההומור העדין ותום הלב המיוחדים לה.

מרתף אימבר
ראשון־לציון - ערש הולדת ההמנון הלאומי

אוצרת: יונה שפירא
ייעוץ וסיוע: אליהו הכהן, חוקר הזמר העברי
עיצוב: סטודיו טוקן
פתיחה: יום העצמאות תשע"א, 10 במאי 2011

מרתף בית היסמן, משכנו של אימבר

נפתלי הרץ אימבר התגורר במרתף ביתו של המייסד, שרגא פייבל היסמן, במשך כשלושה חודשים באביב של שנת תרמ"ד, 1884. במהלך השנים תרמ"ד-תרמ"ו, 1884-1886, המשיך וביקר בראשון־לציון מספר פעמים, כתב אודותיה שלושה שירים ותיאר אותה בהתרגשות מעל דפי העיתונות העברית.
התערוכה שנפתחה ביום העצמאות, במרתף שבו התגורר אימבר, מציגה את ראשון־לציון כערש הולדת ההמנון הלאומי "התקוה". לצד התערוכה מוצג שחזור חדרו של אימבר, חדר דל ופשוט שעל קירותיו רשומים קטעי שירים מפרי עטו וציטוטים מדבריו אודות ראשון־לציון.
בבוקר יום העצמאות נאסף אל חצר המוזאון קהל בן למעלה מאלף איש. הטקס נערך במעמד ראש העירייה, מר **דב צור**, ובהשתתפות נציגים ממשפחת אימבר. להשלמת אזכורה של ראשון־לציון כיוצרת סמלי הלאום ובהקשר המתבקש ליום העצמאות, הונף במהלך הטקס שחזור **הדגל הכחול־לבן הראשון בעולם** - הדגל שנוצר והונף לראשונה בעולם בראשון־לציון בט"ו באב תרמ"ה, 27 ביולי 1885.
התערוכה מציגה את גלגולו של שיר "התקוה" מאז שפורסם על ידי נפתלי הרץ אימבר ועוסקת בתפקיד המרכזי שמילאה ראשון־לציון בהולדת ההמנון הלאומי

ובקשר של אימבר לראשון־לציון.
אימבר, על פי עדותו, כתב את מילות "התקוה" בהיותו ברומניה, עוד טרם עלה ארצה. **שמואל כהן** מראשון־לציון הוא אשר התאים לשיר "התקוה" לחן (1887). כאן שרו אותה לראשונה ובהמשך, ערכו בה שינויים מורי בית הספר **מרדכי לובמן, דוד יודילוביץ', ישראל בלקינד ויהודה לייב מטמן כהן**. מראשון־לציון יצא השיר אל דרכו במושבות ארץ ישראל ובקרב יהודי התפוצות. השיר, שהרטיט לבבות ברחבי העולם, היה להמנון העם היהודי ומדינת ישראל. מילותיו של אימבר "אני דיברתי את המלים והעם השיב לי בשיר" מבטאות

שמירה אימבר קוראת משיר "החלוצים" שכתב אימבר על ראשון־לציון

את התהליך שבו בחר העם עצמו בשיר זה אשר שיקף את כמיהת הלב של כל יהודי באשר הוא.
תערוכה זו מחברת בין מקום לסיפור ומטרתה להציב את ראשון־לציון במקום הראוי לה, שלצערנו קצת נשכח, כיוצרת סמלים וערכים לאומיים ראשונים במעלה שהיוו בסיס ללאומיות היהודית המודרנית.

משמאל: המוסיקאי שמעון כהן וחוקר הזמר העברי אליהו הכהן ב"מרתף אימבר"

מרכז חינוך / טניה ארדן

ראשון־לציון צועדת לקראת שנת המאה ושלושים להיווסדה. בד בבד נערך הצוות החינוכי במוזאון לכתיבת תוכניות חינוכיות ייחודיות לכל תלמידי המערכת החינוכית בראשון־לציון ובארץ. התכניות מתמקדות בתרומתה של ראשון־לציון להיווצרותם של סמלי הלאום: הדגל, ההמנון והחייאת השפה העברית.

- כאן נוצר והונף לראשונה בעולם דגל כחול לבן עם מגן דוד
- כאן הותאמה מנגינה למילות "התקוה" וכאן שרו לראשונה את השיר
- כאן למדו לראשונה עברית בעברית

שלוש מטרות על מובילות את התכנית:

א. ליצור שיח רב תחומי שדן בתרומתם של מקימי ראשון־לציון, עולי העלייה הראשונה, מחדשי היישוב העברי בארץ ישראל.

ב. לאפשר לתלמידים לבחון את התהליכים ההיסטוריים שהביאו להיווצרות הסמלים הלאומיים.

ג. לדון בחשיבות הקשר שבין יצירת סמלים לאומיים לבין עיצוב הזהות הלאומית.

תרומתה זו של ראשון־לציון מחייבת אותנו לשמר את ערכי הליבה הגלומים במורשת העיר, לטפח את ערכי הציונות ואהבת הארץ ולהנחילם לדורות הבאים.

פעילות חינוכית במוזאון בנושא סמלים לאומיים

אימבר בצעירותו

מפגשים מוזאליים

"עוזבים את המחשב והאינטרנט, מניחים לטלוויזיה ולסרטים, לוקחים תיק קטן - לא של בית ספר - ומכניסים לתוכו דפים, עיפרון ומצלמה ויוצאים לטיול במהלכו מגיעים לסדנה אחת במוזאון, ובשאר השבוע חוזרים לכל הדברים היומיומיים. . בהרפתקה זו לא יודעים באמת לאן נגיע, אילו מילים נפגוש או באילו זיכרונות נעצור או הסיפור של מי יכבוש את לבנו בסיורים במוזאון". (אראלה שאול)

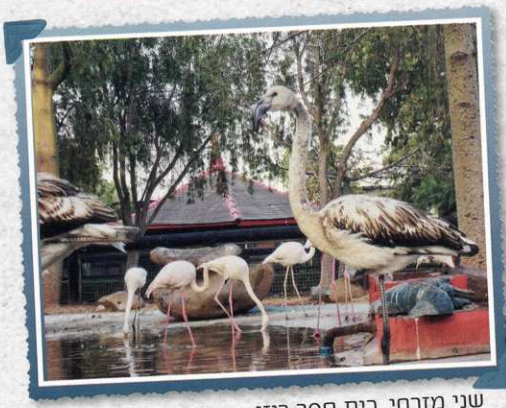
אחת לשבוע, בימי שני, נכנסו בשערי המוזאון ילדים, תלמידי בתי הספר היסודיים בעירנו, והשתתפו ב"מפגשי מוזאון" שבהם עסקו בכתיבת שירה, בצילום ובדרמה. המיזם "מפגשי מוזאון" כולל את החוגים "ילדים משוררים לראשון־לציון", "צלמי רחוב" ו"תיאטרון במוזאון". מיזם זה נועד לחשוף את ילדי ראשון־לציון לעברה הייחודי ולאפשר להם לתת ביטוי לכוחות היצירה הגלומים בהם.
בחרתי להציג מספר צילומים של התלמידים, צילומים שהוצגו בתערוכה שנערכה לסיכום הפעילות שנעשתה במוזאון בשנה החולפת.

"צלמי רחוב" - צילומים מן התערוכה

אביב קרביץ , בית ספר חביב

שני מזרחי, בית ספר רוזן

קורל בן עוזיאל, בית ספר סיני

אדיר שחר, בית ספר אופקים

רז פרידמן, בית ספר מישור הנוף

"עברי, דבר עברית"

שנת הלימודים התשע"א, 2011, הוכרזה על ידי שר החינוך, מר גדעון סער, כ "שנת השפה העברית" במערכת החינוך.
לאור הכרזה זו, בנה הצוות החינוכי של המוזאון תכניות מקוריות אשר שיקפו את חלקה של ראשון־לציון בתהליך המיוחד של החייאת השפה העברית בארץ ישראל. דגש מיוחד ניתן לזיקה שבין השפה העברית לבין יצירת הזהות הלאומית, הציונית והתרבותית במדינת ישראל. במשך הפעילויות החינוכיות נחשפו התלמידים לעושר המקורות ההיסטוריים - ביניהם מסמכים אותנטיים - שבהם כתבו מייסדי המושבה וצאצאיהם את זיכרונותיהם ביומנים, במכתבים, בעיתונים ובספרים. בנוסף לכך, התוודעו התלמידים לעושר הביטויים המוצגים בתערוכות וגילו כיצד הפכה השפה העברית מלשון כתובה, המשמשת לצרכים דתיים (לשון הקודש), ללשון תקשורת עברית, מדוברת וכתובה כאחת, ולערכים הנגזרים ממנה. התבוננות מיוחדת בתכנית כוונה לתחיית השפה כפי שבאה לידי ביטוי בשירה העברית המתחדשת בתקופת ראשית ההתיישבות ובתרומתה של ראשון־לציון להולדת השיר "התקוה", בשילוב שיח תלמידים הנוגע למשמעות המילים שבשיר ולשינויים שנעשו בו על ידי המורים **מטמן כהן, דוד יודילוביץ, מרדכי לובמן וישראל בלקינד** (התרס"ה, 1905).

תלמידים בפעילות במוזאון

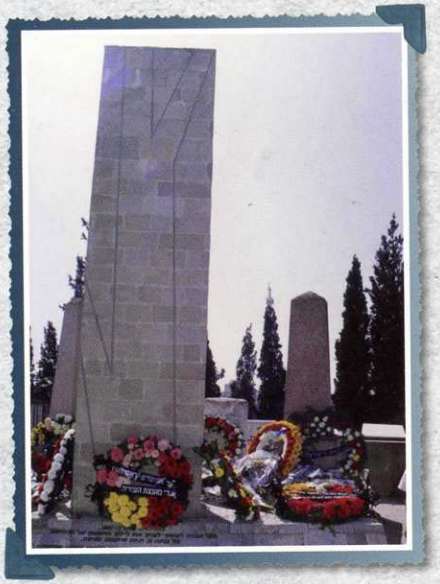
"מסע אל השורשים"

לציון מאה עשרים ותשע שנים לייסוד "ועד חלוצי יסוד המעלה" נערך הטקס המסורתי בבית העלמין הישן, ליד קברות המייסדים ולרגלי אנדרטת השקמה.
הטקס נועד לציין את הקמת "ועד חלוצי יסוד המעלה" אשר נוסד ביום כ"ח

באדר התרמ"ב, 19 במרס 1882, שמטרתו הייתה לרכז את קניית הקרקעות ולייסד מושבות חקלאיות בארץ ישראל "ולהיות מרכז אליו יפנו כל הבאים להאחז בארץ הקדושה". ההכרזה על הקמת 'המושב' ראשון־לציון הייתה פעולתו הראשונה של הוועד.

הטקס מציין גם את השקמה עתיקת היומין שהייתה נטועה בראש הגבעה והיוותה ציון דרך להולכים מיפו לירושלים. מתחת לשקמה זו רקמו ראשוני המושבה את מחשבותיהם ותכניותיהם.

בטקס השתתפו תלמידים מבתי הספר שבעיר, מחנכים, נכבדי העירייה וצאצאי המתיישבים הראשונים. תלמידי בית ספר "רוזן", שהיה שותף בעריכת הטקס, קראו מדבריו של **זרובבל חביב**, דברים המלמדים על הרוח והחזון שאפיינו את המייסדים הראשונים. *"מעניין יהודים הגיעו בסוף הכל"* כתב *"מעניין חולמים מבקשי הגשמה על כתפיהם בלי הרגש בעול. אלפי שנות כיסופים בתוך הנשמה"*. בדברי הקישור ובסיפורים ההיסטוריים שהועלו, הזכירו התלמידים את שמותיהם של **זלמן דוד ליבונטין**, ראש וראשון לקבוצת המייסדים, שרעיון יישוב הארץ לא נתן לו מנוח; **יהודה לייב חנקין** אשר הדריך את החלוצים כיצד לנהוג באדמת הטרשים ואיך להופכה לאדמה פורייה; **ויצחק לייב טופורובסקי** אשר יצר את מחרשת הברזל העברית הראשונה. הדברים נשאו אופי מיוחד במקום שבו התפללו המייסדים תפילת מנחה ראשונה על אדמתם.

הטקס "מסע אל השורשים"
נערך למרגלות אנדרטת השקמה

עם המברכים בטקס נמנתה **רחל גיסין**, מייסדת המוזאון והמנהלת הראשונה שלו. בדבריה עמדה על הפעילות החשובה של המוזאון כמשמר ומפיץ את סיפורם המופלא של החלוצים. וזה גם היה המסר העיקרי שהועבר לקהל הנאספים: **יש להמשיך ביתר שאת את העברת מעשי הראשונים לדורות הבאים למען העמקת השורשים והזיקה לעם ולמורשתו.**

"המורשת האור קולית היא עדות להתפתחות הכלכלית, הפוליטית, החברתית, החינוכית, האמנית של האנושות ובאמצעותה מתבטא האיזון התרבותי של אומנות ושל קהילות בעולמנו" (מתוך קול קורא של אונסקו למדינות העולם).

לאחרונה, ההכרה בחשיבותה של המורשת האודיו-ויזואלית תופסת תאוצה. במאה העשרים אפשרה ההתפתחות הטכנולוגית תיעוד של אירועים באמצעות המדיה האורקולית ואף ראתה בכך יתרון. הסרטים, הצלילים והתמונה מושכים את הקהל הרחב ומדברים אליו בהיותם מוגשים בצורה חיה ומהווים גורם מרגש ומשפיע על שכבות חברתיות ותרבותיות חוצות גבולות ושפה.
לפיכך הפך הסרט, לבד מהיותו מלמד ומהנה, ערוץ חשוב להשגת מטרות ולהעברת והפצת מסרים.
השימוש בסרטים למטרות לאומיות בא לידי ביטוי מובהק בסרט התיעודי **"חיי היהודים בארץ ישראל 1913"** שמציג, בתמונות מרגשות, את החיים בערים ובמושבות בארץ ישראל בשנת 1913. הסרט נוצר לקראת הקונגרס הציוני האחד-עשר בווינה. אולם, אחרי מלחמת העולם הראשונה נעלמו עקבותיו ורק אחרי מאמצים התגלה בפריז, לקראת סוף המאה העשרים, הנגטיב המקורי. בשנת 1998 נעשתה עבודת שימור ושחזור של הסרט בשיתוף הארכיון הישראלי לסרטים, הסינמטק בירושלים וחוקר תולדות הסרט העברי, יעקב גרוס. וגם אם ידוע לנו מפרוטוקולים ומפרסומים על קיומן של תמונות מבוימות בסרט, משמש מסמך זה עדות נדירה ואותנטית לצורת החיים, לערכי עבודה וחינוך ועוד. מסמכים ותעודות נוספים משלימים את המידע ומציגים תמונה שלמה ומדויקת יותר ונאמנה לעובדות ההיסטוריות.
וכך בנימה ביקורתית, הומוריסטית כל שהיא, מתאר העיתון "הפועל הצעיר" מיום כ"ג אייר תרע"ב (1913): *"[...] האשון לציון, ביום ב', י"א אייר, באו הבלמים ויבלמו בשביל הקינוממטוגרף מחבות שונים מעונת העבודה: ליפורי, בגיר [...] כאמור שכל אלה הדברים, בייחוד מחבות העבודה, בולמו באופן מלאכותי, כי עדיין אין לנו בגיר ולנו אסוף, והאיכרים התנדבו להיות הסטטיסטים בשביל הקינוממטוגרף [...] בהגיע התור להופיע לפני הקהל העברי הגדול שמחוץ לגבולות הארץ פשטה המושבה את בגדי החול ותהי כולה לאומית קיבוצית - אלף פועל בר לנו בולמי! ולנו עוד, שלנו שקיימו גם את מצוות העבודה העצמית במלואה המצפרים-*

אוכרים ובוגרות הצעדים וקולטות השקדים - בנות האוכרים. (אוכבעותיהן הרגילות לתופף על פי מנעני הפסנתרים השכילו הפעם לעבור בתלונה מהירה בין אשכולות הענבן) [...] וכשיבואו הקיץ-מטאטא להראות לבירי הקונגרס הבא את חיי ארץ-ישראל הממשיים, תופיע ראשון בדון בתור מושבה עברית לאומית במלוא המלה הנאה".

לשימורם של מסמכים אורקוליים דרושים תנאים מיוחדים וידע מקצועי ולכך יש צורך במשאבים. תנאי השימור הקיימים, בנוסף לבלאי הטבעי, קוראים להציל, לשחזר ולשמר מסמכים אלו שהם בעלי חשיבות מחקרית, לאומית, תרבותית והיסטורית.

הפקות מחומרי הארכיון

הארכיון מספק חומרים ליוצרי ומפיקי סרטים ותערוכות בארץ ובעולם.
מבין הפניות הרבות בשנה החולפת נציין: חומרים להפקת סדרת הטלוויזיה "צו האופנה" של הערוץ הראשון על תולדות האופנה בארץ ישראל; הפקת סרט תיעודי, על ידי ערוץ ההיסטוריה, על העיר ראשון־לציון; סדרת טלוויזיה שעוסקת בהיסטוריה של הפרסום בארץ בהפקת "פנס בודד" בערוץ 8; כתבות תיעודיות של הערוץ הקהילתי המקומי; פרסום ב"שיעור חופשי" - עיתון הסתדרות המורים.
לאחרונה, עם הגברת המודעות לנושא שימור אתרים היסטוריים והצורך להכין תיקי תיעוד, התגברה פנייתם של מתכננים ואדריכלים לקבלת מידע.
פנייה מעניינת לקבלת מידע הופנתה אלינו ממוזאון התרבות וההיסטוריה של יהודי בוקובינה.

אוספים

חומר מראשיתו של היישוב בארץ מתקבל בארכיון באופן שוטף מצאצאי התושבים הוותיקים. כמו כן מעבירה אלינו הרשות המקומית, על פי חוק הארכיונים, חומר לשימור. במסגרת מחויבותנו לשמור על מורשת העיר, אנו אוספים ומשמרים חומרים אלו. לאחרונה, הועברו האוספים למקום ראוי יותר, שעומד בתנאים המקובלים. גם עתה, אנו שוקדים על העברת יתר החומרים וכן על הקמת חדרי עבודה וחדר עיון מאובזרים ומתקדמים אשר יוכלו לקלוט את צוות העובדים ואת החוקרים הבאים למוזאון.

מבין החומרים שנתרמו לארכיון, נציין תרומה חשובה מן השנה החולפת: שולחן סלון שהיה שייך ל**רחל גורדון**, בת המייסדים **אלחנן ושרה שליט**. רחל ומנחם גורדון התגוררו בבית שליט, יחד עם האם שרה שליט, אחרי מות האב אליעזר אלחנן שליט. בהמשך, הועבר השולחן לבתם, **עליזה זנדברג**. ועתה נתרם למוזאון על ידי הנכדים, **אורנה גלן ועוזיאל זנדברג**. לאחר העברת השולחן לרסטורציה, הוא יוצג בבית הסבא רבא, ביתם של המייסדים שרה ואלחנן שליט.

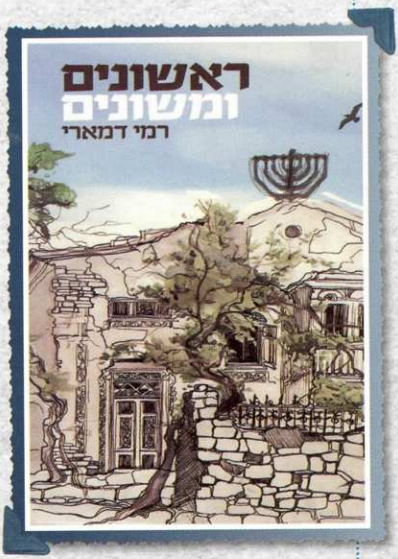
תרומה נוספת הועברה ע"י משפחת **ליאורה מור**, צאצאי משפחת **מרים (גרינבלט) ולוי יצחק בונדר**. התרומה כוללת פריטי לבוש ובית ובמיוחד מעניינים כלים לבדיקת הכוהל. **ישראל לנגר**, אביה של ליאורה מור, עבד באגף המכס של משרד מס ההכנסה כאחראי על הספריט שייצרו מענבים באזור ראשון־לציון-רחובות. על פי אחוזי הכוהל שולמו תשלומי מס הבלו.

אוסף מגוון התקבל **מעטרה ארד לבית הלחמי-ברויטמן**. האוסף כולל: אלבום תמונות, דפי זיכרונות, תעודות ומכתבים רשמיים ואישיים ואוסף דברי טכסטיל - מפות ומפיות.

תיעוד מיוחד בדפוס, שהתקבל בארכיון, הנו פרי עבודתה המסורה של **דיצה ארד לבית סלומון**. דיצה הקלידה, ערכה והביאה לדפוס את יומנו של אחיה, בן ראשון־לציון, **משה (מוסה) סלומון**, שנפל במלחמת השחרור עת פיקד על ניסיון פריצה לעיר העתיקה בירושלים. היומן נכתב בשנים 1941-1948 ובו כתב על המצב בארץ ובעולם בזמן מלחמת העולם השנייה, על פעילותו ב"הגנה", בנוטרות ובסניף ה"מכבי הצעיר" שאותו ריכז, על פעילותו בסניף בביירות שבו שהה בשליחות, על טיולים

שערך לאורכה ולרוחבה של הארץ, על ספרים שקרא ועל המחשבות שעוררו בו ועוד, ועוד. הקו הבולט בדבריו: הזדהות רגשית עם העם והארץ ועל הזהות שקיימת אצלו בין האני הפרטי לבין האני הלאומי - מצב אופייני בימים ההם אצל רבים מבני הנוער.

מעו"ד **רמי דמארי** התקבל ספרו החדש **"ראשונים ומשונים"** שהוקדש, כדבריו, לחיים בראשון-לציון בשנות החמישים והשישים. "ראשונים ומשונים" כותב הוא "התקבץ בהשראת ניחוחות של אותם ימים רחוקים והינו אוסף קוריוזים על אודות דמויות בלתי שגרתיות בראשון-לציון המושבה והעיר".

קשר מיוחד נרקם בין **קובי פלדמן**, צאצא של **גולדה מילוסלבסקי** מנס ציונה, לבין ארכיון המוזאון בראשון-לציון. קובי פלדמן נוהג לשתף אותנו בתיעוד והנצחת המשפחה שהוא מבצע באהבה רבה. "זה שנים" הוא כותב "ששמתי לי למטרה לתת ביטוי מוחשי להערצתי לדור זה שלמעשה הניח אבני היסוד למדינה שבדרך".

גולדה מילוסלבסקי

גולדה מילוסלבסקי, ילידת אוקראינה, הגשימה את אמונתה הציונית בעלותה לארץ, לראשון-לציון, יחד עם בעלה, בשנת התרמ"ד, 1884. משנפטר בעלה, חזרה לאוקראינה אולם מאוחר יותר שבה לארץ והתיישבה עם משפחתה במבנה ארעי ב"נחלת ראובן". בהמשך, בנו את ביתם הקבוע בוואדי חנין, היא נס ציונה.
גולדה ובני משפחה נוספים קבורים בבית הקברות הישן של ראשון-לציון.
פרסומי התיעוד של קובי פלדמן מרשימים ומיוחדים

כגון חוברת השחזור המרהיב של גן הפרחים של סבתא רבתא גולדה.

שחזור גינתה של גולדה מילוסלבסקי על ידי קובי פלדמן

רוב תודות לכל התורמים הנוספים: דבורית עברון, ולריה אירמטוב, שושנה חג'בי, יעל אבן ואיתן כהן, מרינה שטולר, מאיר אזולאי

מוזאון וקהילה

אוספי המוזאון המגוונים גדלים מדי שנה ומאפשרים למוזאון להציע כר נרחב של עיסוקים ופעילויות. אנו מסתייעים במתנדבים, מסורים ומקצועיים, שמגיעים לתרום מזמנם ומיכולתם למען המוזאון .
השנה קיבלנו עזרה חשובה עם קליטתו של בוגר קורס ארכיונאות, **יוסי מלכה** אשר בחריצותו ובמקצועיותו סייע בבדיקת המצאי של האוספים.

פרויקט נוסף: הקלדת אוסף התיעוד בע"פ - ראיונות עם ותיקי המושבה, שמתבצעת במיומנות על ידי מתנדבים. תודה מיוחדת למתנדבת **צביה מוסאל**, אשר על מלאכת ההקלדה, שמבצעת את העבודה בסבלנות ובדייקנות רבה. חריצותה והספקיה ראויים לציון מיוחד.
השנה קלטנו מתנדב נוסף, **אסף בנישתי**, שהצטרף לפרויקט ההקלדה.
החומר המוקלד נשמר במדיה הדיגיטלית ויוטמע במערכת הממוחשבת.

דיגיטציה

אנו מייחסים חשיבות מיוחדת להמרת האוספים למדיה דיגיטלית במטרה להבטיח את שימורם והנגשתם לקהל המשתמשים הרחב. ראשיתו של התהליך בשנה החולפת עם המרת אוסף התיעוד בע"פ ואוסף קלטות הווידיאו למדיה דיגיטלית. **השנה נרתם המוזאון להמשך המשימה ונערך לפרויקט שימור הסרטים המקוריים והמרתם וזאת בשיתוף ארכיון הסרטים הישראלי, סינמטק ירושלים.**

התקדמות נוספת נעשתה בנושא מחשוב הארכיון באמצעות תכנת מנ"א של משרד התרבות והספורט, מנהל התרבות ומחלקת המוזאונים. נערכו מספר פגישות עם אנשי התכנה ולאחר שנלמדו צרכי המוזאון, הסתיים השלב הראשון. עתה אנו נערכים להטמעת המערכת בלווי ובעזרת אנשי משרד התרבות.

תערוכות

אוספי המוזאון אוצרים את עיזבון האחיות **אדית וחוה סמואל** - עבודות קרמיקה, בובות מפוסלות בבד וציורים. אוסף זה מהווה מוקד התעניינות הולך וגובר בקרב מוזאונים ויוצרים בארץ ובעולם:
במוזאון שלנו התקיימה תערוכה שבה הוצגו עבודות קרמיקה מיצירותיה של חוה סמואל, מתוך האוסף הקיים אצלנו.
לתערוכה, שנערכה במוזאון ארץ ישראל שבתל אביב, השאלנו פריטים רבים מתוך אוסף הבובות של אדית סמואל.

עמוד השער של קטלוג התערוכה

בתערוכה **"בובה של מולדת: מזכרות וזהות לאומית"** (אוקטובר 2010 - אוקטובר 2011), הוצגו בובות שנתנו ביטוי לניצני הישראליות ועל פי האוצרת, ד"ר שלי שנהב-קלר, ***"אדית סמואל סללה את הדרך של בובות הלאום לפני הקמת המדינה ואחריה".*** בצד התערוכה הופק קטלוג מהודר אשר בו מוזכרים ומצולמים המוצגים;

תערוכה נוספת אשר התקיימה במוזאון ארץ ישראל, בשם **"מהעיר אל הכפר: סיפורו של חלוץ וצלם"**, עסקה בעבודותיו של הצלם והחקלאי **יוסף עירוני**. אוצר התערוכה, נדב מן, מנהל את מעבדת "ביתמונה" - מפעל התנדבותי לתיעוד והנצחת עברה של ארץ ישראל.

יוסף עירוני (1903-1968) עלה לארץ מפולין בשנת 1906. בשנים 1918-1925 עבד אצל הצלם אברהם סוסקין. בהמשך, השתלם בתחום הצילום באירופה. כשחזר לארץ, פתח את סטודיו "פוטו-מכניקה" בתל אביב. לפני שעבר לעמק (1933), הספיק להנציח את חגיגות היובל לעיר ראשון-לציון.
עירוני היה מגיע אל המושבה בסופי השבוע והתגורר אצל משפחת בן זאב. בתחקיר שנעשה נמצא כי רוב הצילומים מראשון-לציון הם משנות השלושים של המאה הקודמת. בנוסף לחגיגות יובל החמישים של המושבה, תיעד, במקצועיות ובעין רגישה, גם את חגיגות הביכורים, הפורים וט"ו בשבט, את בית הספר, גן הילדים וטיפת חלב.
מבחר גדול מאוסף זה הוצג בתערוכה ופורסם באינטרנט.

בבית הספר:
המורה אברהם סלומון
(משמאל) וכיתתו

הרופא ד"ר רוזנבליט (מימין)
והאחות חוה קרלן (במרכז)
עם ילדי הגן

ילדי בית הספר ביום
הולדתה של ראשון-לציון
ט"ו באב תרצ"א, 1931

אדלאידה בן זאב

"גרנו ברחוב הכרמל שנקרא אז רחוב היקב. שם נולדתי בדירה קטנה. מתי עברנו לדירה אחרת אינני זוכרת. אחי נולד בבית שקיים עכשיו. הבית שימש לבית הפקידות הראשון. אחרי שבנו בית פקידות חדש, **נמסרו דירות אלה לזוגות צעירים**, שלא היו להם מגורים. הורי קבלו את הדירה הזאת הנמצאת ברחוב רוטשילד פנת מוהליבר".

(קלטת 286)

רוזה גיסין

"שאלה: לא היו משפחות (אישה או בעל) שאמרו "אין לנו כוח וכסף ואנחנו רוצים לחזור?

תשובה: בטח היו. אבל לא היה למי לפנות. לא הייתה ממשלת ישראל שעוזרת כמו היום. היום אני רואה כולם מתלוננים. אם יש ארבעה או חמישה או שישה ילדים, הממשלה עוזרת ונותנת בכל המובנים, ביטוח לאומי, עזרה סוציאלית, רווחה. **פעם כל אחד חי כפי שהיה יכול, הסתפק במועט**"

(קלטת 84)

מאירה בלקינד

"[...] החלו ההכנות לקראת העלייה השלישית. לאחר הצהרת בלפור מצבם של החקלאים היה ירוד באותה תקופה, איתן (בלקינד) הציע להקים במושבות הגדולות **בתי מגורים זולים, בתי אוכל מוזלים** וכן **משקי עזר קטנים** שיוכלו העולים לעבוד ולהתחרות בפועל הלא יהודי, "

(קלטת 29)

מאירה בלקינד

"אנחנו גרנו בצריף על יד בית סבא **בצפיפות רבה**, גרנו שמונה נפשות בשני חדרים. ההורים ושישה ילדים. היה גן פירות ברחוב ירושלים וסמוך לבית וצמוד אליו מגרש לבניית בית, נדוניה שאימא קבלה מסבא. הורי ניסו לאט לאט להקים בית מגורים למשפחה. אני נשארתי לגור בבית סבתא לשנה, כדי להיות קרובה לבית הספר. אחרי מותו של סבא מאיר [בלקינד] אנו עברנו לגור בבית החדש, באה הסבתא שפרה לגור אתנו."

(קלטת 6)

רחל גולדברג

"בנחלת [יהודה] הייתה עזרה הדדית בין הנוער. הילדים עזרו מאד להורים. חוזרים הביתה זורקים את התיק **והולכים לעבוד. קודם כל עבודה ואחר כך שעורים**. היו בודדים בנחלת שהורים לא נזקקו והילדים לא הצטרכו לעבוד, אבל רובם עבדו."

(קלטת 338)

ישראל גולדברג

"גרתי אצל חמותי קודם בחדר אתם יחד, ולאחר מכן, כשהתפנה חדר, עברנו לשם והמטבח היה משותף. השירותים היו רחוקים מהמגורים, המקלחת הייתה בצריף עץ קטן, מים חמים לא היו בנמצא, בית השימוש היה בסוף החצר, היה בור ועליו הקימו צריף רחוק מהמגורים."

(קלטת 339)

שרה רבינוביץ

"הייתה מעין עזרה סוציאלית שלא הייתה קימת. הוותיקים יותר השתדלו קצת לעזור לחדשים [...]שפכו שק מלפפונים, היינו אוכלים אותם. זה היה הכיבוד וכולם היו מרוצים ומאושרים שהם בארץ ישראל, אוכלים מלפפונים [...] ומבסוטים. התנאים היו קשים והאוכל היה דל ביותר. היה אחד, איני יודעת את שמו, היה מביא מרק ובשר. בערב היו מבשלים מרק בשר ומביאים לרחבה הזאת וכל מי שרוצה אוכל. **הייתה שם מן חברות שכזו. היום לא יראו דבר כזה.** דואגים אחד לשני בלי יכולת לעזר אחד לשני באופן רציני."

(קלטת 341)

בראשית הייתה יזמה צנועה: לכבד את עשייתם החלוצית והציונית של מתיישבי ראשון־לציון באמצעות תיעוד שיישמר וייקרא על ידי כל הבאים אחריהם ויהווה עבורם מקור לימודי וחינוכי.
ברוח הימים ההם, לפני למעלה מעשרים שנה, חשבנו להעמיד באולם "שורשים" שבמוזאון אלבום מודפס ובו סיפוריהם של ראשוני המושבה אשר שמותיהם רשומים במסמכי הארכיון ההיסטורי. תחמנו את המסגרת לארבעים שנות המושבה הראשונות, כמסגרתו אז של המוזאון עצמו, קבענו את התכנית (פרוגרמה בלעז), והתחלנו בעבודת התחקיר.

חלפו שנים מספר, עולם המחשוב הרים ראש והיה ברור שיש לשלב את עבודת התיעוד עם הקדמה. אלבום המשפחות היה לאלבום ממוחשב ונפתחו בפניו אפשרויות רבות חדשות. בכך נעשה האלבום שלנו ייחודי בהיקפו, במספר הדורות המתועדים בו ובפירוט מהלכי החיים שלהם. סיפורי החיים ופעילויותיהם של המתועדים באלבום מציגים פרקים רבים בתולדות ראשון־לציון, ובתולדות היישוב כולו, החל מראשית ההתיישבות הציונית בארץ ועד הקמת המדינה ואילך.

פעולת התחקיר הראשונה נעשתה באמצעות מפקדי התושבים שנערכו במושבה ומתוכם הרכבנו את רשימת **"עדת ראשון לציון"** - כפי שנקראה הקהילה הראשונית בימיה הראשונים של המושבה. המפקדים הללו אפשרו לנו לתעד בשיטתיות ובאופן מבוקר כמעט את כל התושבים שחיו במושבה בשנים המוקדמות.
בשנת **התרס"א, 1901**, נערך ונרשם **המפקד הראשון** וזו כותרתו: *"רשימת אלפרחי המושבה למשפחותיהם ולאחוזותיהם (רשימת בעלי אחוזה)* [קרי: רק בעלי הקרקע]. *הוכן ונעשה בהסכם ועד המושבה "ראשון לציון" תו' בשנת ה' אלפים תרס"א ליצירה היא שנת ה"תשע עשרה" מיום הוסד המושבה. ראשון לציון יום ב' לירח השביעי הוא תשרי תרס"א 1901" (עז - 1/2 (1). הפרטים הרשומים: "שם ושם משפחה; שנת הביאה לראשל"צ; שם האב; שנת הולדת; מקום מולדת; עסק ומלאכה; המצב; הערות".*
בעמוד האחרון מופיע מפתח השמות כתוב בכתב רש"י.

עשר שנים **מאוחר יותר** נערך המפקד השני ונרשם באותו אופן (ע2 - 1/2 (2). באותה שנה **(מפקד שלישי)** פקדו גם את ה**"תושבים הבלתי קבועים"** קרי: בעלי המקצועות השונים שלא היו "בעלי אחוזות" (ע2 - 1/2 (3). **מהמפקד הרביעי**, שנערך בשנת 1917, לא נשאר הרישום המקורי בארכיון המוזאון והעתק מצולם שלו התקבל מגנזך המדינה (ע2 - 1/2 (4).

Statistique 3.

רשימת תושבים בלתי קבועים

נעשה בהקפה ועד המקומה רחמון-לניון תושבלף

בקנת ה' תרפ"ח היה קנת העשרים וחקע למניון הקוסד התושבה ה:

רחמון-לניון מי ב' אייר תרפ"ח

רחם הועד

קבני הועד

בשנות העשרים (למאה ה-20) רשם **אליהו לויטה** בשתי **"רשימות סטטיסטיות"** את התושבים שחיו במושבה בשנים התרפ"ד-התרפ"ז, 1924-1927, עם הפירוט הבא: *"מס' השם: הגיל (נכרי, נקבה); משלח היד: עד בבית* [קרי: אצל מי גר בשכירות]; *מספר החדרים: מטבח: מרפסת שכר דירה: בהמות הבית: מאין בא: משלח היד בחו"ל: כמה זמן בארץ: כמה זמן במושבה: השפה המדוברת".*

מהמפקדים הללו לקחנו רק חלק מהשמות - מי שהגיעו למושבה עד שנת 1922, גבול התיעוד בתכנית העבודה.
מכאן ואילך לא התקיימו מפקדי תושבים עד קום המדינה.

חלפו שנים נוספות ולמרות שלא הסתיימה העבודה הרבה של איסוף החומר, כתיבתו והקלדתו לאלבום הממוחשב, התקבלה החלטה להרחיב את מסגרת הזמן שתוכננה מלכתחילה ולהכילה גם על כל מי שחיו במושבה בשנות העשרים והשלושים (למאה שעברה). לצורך זה אנו נעזרים ברישומי הארכיון הנוספים כגון: **ספר הנולדים**, **ספר הנישואים**, **ספר הנפטרים**, **ספרים ארכיוניים** ועוד. לעזר

רב משמש אותנו **המפקד שנערך מיד עם קום המדינה** וקיים על גבי כרטיסיות, ובו מצוין תאריך בואם למושבה של המתפקדים.

רשימת עולי גרמניה (שנות השלושים למאה ה-20) הורכבה בעזרתן היעילה והמסורה של המתנדבות ה"יקיות" **יהודית (שוסהים) לנדאו וחנה (רוטשילד) קוזי**

המעורות היטב בנושא. לגבי כל האחרים, נעשית עבודת האיתור בדרכים שונות ומגוונות: על ידי פניות בני משפחה אלינו, בעזרת ידע אישי, בשיטת 'חבר מביא חבר' ובכל דרך אפשרית אחרת.

אביא כאן דוגמה ל"דרך אחרת" של איתור: נמסר לנו מכתב שכתב **מאיר פוחצ'בסקי** בשנת 1949 אל ארכיון צה"ל. במכתבו מספר מאיר את קורותיו של חברו, **שמעון גורלסקי**, לוחם מלחמת השחרור שנפל בתשרי תש"ט, אוקטובר 1948. שמעון היה בן יחיד להוריו והונצח מאוחר יותר בספר "יזכור" של משרד הביטחון. תרומתו של מאיר להנצחת חברו סייעה אף לנו לפתוח בתהליך של תיעוד המשפחה - אמו **חנה**, רופאה במושבה, ואביו **שמואל**.

מכאן - וזאת חשוב להבין - שעבודת האיתור (לגבי השנים שבהן לא התקיימו מפקדי תושבים) אינה שיטתית, כפי שהייתה מלכתחילה, ואינה מצליחה להקיף את כל הזכאים לתיעוד. אנו עושים כמיטב יכולתנו וכאן באה לעזרתנו הקדמה: האינטרנט של ימינו, שבזכותו נפוץ קיומו של אלבום המשפחות על פני מרחבי הארץ והעולם ומעורר רבים רבים לפנות אלינו ולהעשירנו בחומר רב ואף לסייע בידינו לאתר משפחות רבות נוספות.

אנו, צוות האלבום, מקדמים בברכה ובשמחה כל פנייה אלינו ועושים את המרב כדי לענות ולהיענות ולהשלים את המלאכה הבלתי־נגמרת־הזאת.

אלבום המשפחות צומח, מתרחב ומכיל כיום כ-25000 שמות ומספר רב עד מאוד של ציוני דרך בחייהם של המתועדים וכן גם אלפי תמונות ומסמכים. הפונים אלינו מרעיפים על האלבום ועלינו, העושים במלאכה, מילות הערכה ותודה ומציינים את חשיבותו של התיעוד **המיוחד והייחודי** הזה. לא אחת מתגלים למשוטטים במסכי האלבום קשרים משפחתיים שלא היו ידועים להם והם נעזרים בנו (לאחר קבלת רשות מבני המשפחה) כדי ליצור קשר ראשוני אתם. אנו מקבלים גם פניות מרחבי הארץ של העוסקים בגנאולוגיה ובעבודות תיעוד ובהן שאלות ובקשות להדרכה. כמו כן, קיימות פניות מגופים ציבוריים וממוזאונים שונים שמבקשים ללכת בעקבותינו וללמוד מאתנו את תהליך הקמת אלבום המשפחות במטרה לבצע גם אצלם מחקר גנאולוגי ותיעוד.

וכאן המקום לגעת בכאב העמוק שכאבנו - אנו צוות האלבום ומשפחת המוזאון כולה - עם הסתלקותה הפתאומית של שולי מלכין חברתנו. בהצטרפותה אלינו, לפני מספר שנים, ובהיותה בת למשפחת זמסקי הוותיקה והענפה, תרמה תרומה חשובה להתפתחות אלבום המשפחות.

שולי יקרה - מעשית, חרוצה, יעילה, בעלת דעות מוצקות. תמיד מוכנה לתת יד, לבצע כל משימה. שולי האופטימית שלעולם אינה מתעייפת ואינה נשברת גם כשהחיים חזרו והמרו לה. "אשת ברזל" אמיתית. ואיך קרה שבפתאומיות שכזאת הותך הברזל?

אבל עבודת התיעוד חייבת להימשך. כמו החיים. ואל צוות האלבום הצטרפה **ורדית רויטר**, בת למשפחת **פוחצ'בסקי** הוותיקה ועתירת הזכויות. נינת **נחמה פוחצ'בסקי**, שהייתה חלוצת הסופרות העבריות וחלוצת הנשים שהניפו לראשונה את דגל המאבק לקבלת שוויון זכויות ואף זכתה להיבחר, אישה ראשונה, לראשות ועד המושבה.

בהתלהבות ובהכרת ערכו של אלבום המשפחות, כמתעד את העשייה החלוצית בראשון־לציון וביישוב כולו, החלה ורדית את עבודתה ובכך היא ממשיכה את פעילות אמה, **יוספה פוחצ'בסקי**, שנמנתה במשך שנים על הצוות, ערכה ראיונות רבים עם צאצאי המשפחות, רתמה את שפת האם שלה, האנגלית, לטובת העבודה ואשר עומדת לה הזכות הגדולה כמי שהביאה לידי מימוש את תרומתו הנדיבה של סר **ארתור גילברט**. **לא נלאה מלומר שבזכות תרומה זו הצלחנו לפתח את האלבום ולהרחיבו, ולצרפו אל האינטרנט בלבוש של תכנה חדשה ומשוכללת.**

סר ארתור גילברט ורעייתו

הזכרתי לעיל את עבודתן באלבום של המתנדבות **חנה קוזי ויהודית לנדאו**. עובדת אתנו במסירות רבה - ובהתנדבות גם היא - **נאוה תמרי לבית גרשוני**, ציירת חובבת, בעלת חוש אמנותי וזריזות אינטרנטית. נאוה סורקת לאלבום המשפחות את כל התמונות והמסמכים ועושה נפלאות בהתאמתם, בשיפוצם, במחיקת המיותר ובהשלמת החסר בהם.

ואחרון מתנדבי האלבום הוא **אורי וגנר**, שמאז פרישתה של יוספה, עוסק במלאכת התרגום לאנגלית של ציוני הדרך של המתועדים.

להשלמת התודות מרגישה אני חובה להוסיף את שמה של **ניצה וולפנזון**, נינת המייסד **זאב אברמוביץ**, חוקרת ומתעדת מושבעת את החיים בארצנו מאז ראשית ההתיישבות. אנו מרבים להיעזר בידע שלה, במסמכים ובצילומים מתוך ארכיונה הפרטי ואף בצילומים פרי יזמתה ומצלמתה.

לכולם התודה והברכה!

חגיגות במוזאון / נילי ערבה

כניסתה של המנהלת החדשה, גב' נאוה קסלר, למוזאון הביאה אתה מספר אירועים רבי מבקרים.
בחוה"מ פסח, בסימן התאהבות מחדש בארץ ישראל, ביקרו במוזאון - בחסות בנק הפועלים - אלפי מבקרים שנהנו מסיורים מודרכים, מסדנת קרמיקה לילדים בהנחיית האומן משה פלג ומביקור בתערוכה חדשה בשם **"חומר מן הרוח"** - מיצירותיה של **חוה סמואל**, חלוצת הקרמיקה הישראלית, שפעלה בראשון־לציון.

חגיגה גדולה הייתה בחג העצמאות עם הרבה ציונות וחזרה לשורשים.
לראשונה נחשף למבקרים מרתף ביתו של המייסד **שרגא פייבל היסמן**. בבית זה התגורר במשך שלושה חודשים המשורר **נפתלי הרץ אימבר**, מחבר ההמנון "התקוה". לטקס הפתיחה, במעמד ראש העיר, הגיעו קרובי משפחתו של המשורר שנשאו דברים אודות דמותו ואישיותו הססגונית.

ראש העירייה, דב צור, מניף את הדגל המשוחזר

בשנת התרמ"ה, 1885, הונף לראשונה בראשון־לציון ובעולם דגל תכלת ולבן עם מגן דוד. ביום העצמאות התשע"א, 2011, הונף בפתחו של המוזאון, **דגל משוחזר** וזאת לעיני רבים ולקול תרועת חצוצרה וכן בלונים בתכלת ולבן ששוחררו אל על. התרגשות רבה אחזה בקהל שנוכח במקום. ביום חגיגי זה נערכו גם סיורים במוזאון וסדנאות יצירה לילדים עם שחקנים שהשתלבו בסיפור ההיסטורי של המושבה.

בחודש יולי נערכה סדרת הרצאות מרתקות ומאלפות מפי פרופסור **אלי זמסקי**, נשיא מכללת "אחוה" ופרופסור לבוטניקה ומיקרוביולוגיה. ההרצאות ניתנו לזכר אחותו, **שולי מלכין**, שנפטרה במפתיע. שולי הצטרפה לצוות אלבום המשפחות לפני מספר שנים ומותה הכה בתדהמה את כולנו.
נושאי ההרצאות היו מגוונים:

- חשיבה יצירתית של ילדי הגן מול קיבעון של מבוגרים
- לאן נעלם הטבע בארץ
- מה הוא מנהיג ומה היא מנהיגות
- אלוהים הוא מתמטיקאי

בריכת המים

מנושאים כבדי משקל אלו, אנחנו מדלגים, אל חודש אוגוסט החם והמהביל, ואל **פסטיבל "מצאנו מים"**. צמד המילים הללו חקוק על סמלה של העיר ועל סמל המוזאון. מטרת האירוע הייתה להעלות על נס, באופן חווייתי, את היותה של ראשון־לציון מובילה בכל הקשור למים מראשיתה.

ילד בתוך כדור מים

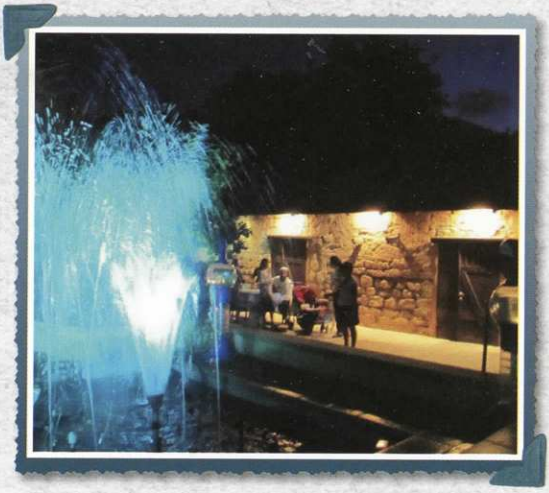
עשרה ימים נמשך הפסטיבל שרובו ככולו היה מים, והרבה מים, ואשר נשא את התואר: "העיר עם ניצול המים הטוב בישראל": ראשון־לציון מובילה בנושא המים והטיפול בהם באופן המתקדם ביותר בארץ והיחידה הקולטת מי גשמים לצורך השקיית גינות ופארקים. מתבקש היה לקיים פסטיבל שכזה שכל הפעילויות שבו היו קשורות במים:

- כדורי ענק שקופים שצפו על גבי בריכת מים ובתוכם ישבו/הלכו ילדים

בועות בטעם מסטיק

- מפל מים בכניסה בגובה 7 מטרים שבו שולבו מילים המברכות את קהל המבקרים
- ענן גדול רווי מים, שניתן היה לשהות בתוכו ולהתרענן
- בועות אכילות, מעופפות, בטעם מסטיק בזוקה
- מתחם דיג נושא פרסים
- מזרקה במרכז החצר
- סדנאות יצירה לילדים הקשורות למים
- פינת סיפור עם השחקן אמיר לוי על חפירת הבאר הראשונה
- סיורים במוזאון וביקור בבאר המושבה בליווי שחקן
- הצגה לילדים בכל יום: פרח לב הזהב, דר' מולקולה זורם עם המים, מעבר לים, ציפור הגשם ועוד.

המזרקה בחצר המוזאון

אין ספק שאירוע ייחודי שכזה, בסדר גודל מרשים, עם קהל מבקרים רב כל כך וגיוס כל הצוות, לא נראה עד כה ברחבי המוזאון ועל כך מגיעה הערכה רבה לנאוה .

בכל חג מחגי ישראל הוצע אירוע חווייתי לציבור הרחב. בחוה"מ סוכות, במסגרת פסטיבל היין, נערכו במוזאון שני אירועים על טהרת הגבינות והיין עם האמנים מירל רזניק, הכנר הוירטואוז, וישראל גוריון שלא נס ליחו כתמיד.

שנדע רק שמחות.

מפגש משפחות - דמויות מן האלבום
דב ואריה גיסין / אלבום המשפחות

ביום 21.9.2011 התקיים במוזאון מפגש של בני גיסין. הערב הוקדש לזכרם של **שושנה ודב גיסין** ובנם הבכור **אריה גיסין**, **ארקה** בפי כול, שנפטר לאחרונה.

האב:
דב גיסין נולד בראשון-לציון. חקלאי. בתקופת הטורקים, כחלק מעבודות כפייה, עסק בנטיעת כרמי מנזר השתקנים שבלטרון. במושבה נמנה עם מייסדי האורקסטרה. היה ממייסדי משרד ההובלות "מסילות", חבר בוועד החקלאי וממקימי "מפקור" - בית קירור ובית חרושת לקרח.

הבן:
ארקה גיסין, בכור הבנים. מנעוריו חניך, מדריך, מפקד שכבת הבוגרים ומרכז הספורט ב"מכבי הצעיר". ספורטאי מצטיין שזכה באליפויות אישיות וקבוצתיות. נמנה עם מייסדי קיבוץ "הסוללים". בתקופת מלחמת השחרור פעל במסגרת מטה הפלמ"ח כקצין הכשרות מגויסות של תנועות הנוער וכלוחם בחטיבת "אלכסנדרוני". בהמשך, שליח הסוכנות היהודית בארה"ב, מנכ"ל הרשות לפיתוח החולה, מנכ"ל "תה"ל" (תכנון המים לישראל) ומנהל מטעמה פרויקט גדול של השקיה וחקלאות בקולומביה, יועץ חקלאי לממשלות רבות - ניגריה, קניה, מצרים, אמריקה הלטינית ועוד.
בשנותיו האחרונות עסק בכתיבת ספר אוטוביוגרפי, מקיף ומפורט בשם **"ספר מעשים"** ובו, כפי שכותב יהונתן גיסין במבוא לספר, *"אוסף אירועים, מאורעות, מלחמות, החלטות עורליות, בניית הארץ, כישלונות, הצלחות, רצוי שבר ומשבר של אובדן חבריו לנשק מתקופת הפלמ"ח ובה"ג ועם אובדן קשה מכול, נפילתו של בנו, תני, במלחמת יום הכיפורים וההתמודדות הציקשת עם השכול".*

שושנה גיסין / רחל גיסין

האם:
שושנה גיסין או כפי שכינינו אותה סבתא רוזה

סבתא רוזה, כך אנחנו קראנו לה...
היה משהו מלא ניחוח וחן - גם בה וגם בשמה וגם בתשומת הלב שלה ליופי. **רוזה - פרח השושנה.**

במפגשים בינינו, לא אשכח את "משפט הזהב" שלה, שהיה חוזר ונאמר מפיה אליי:
"כשיוצאים לרחוב, צריך לעשות את התמונה" וזאת נהגה לומר תוך כדי מריחת האודם והסומק על פניה.

עוד בחייה היתה סבתא רוזה דמות מיתולוגית שסיפור חייה הארוך נפרש על פני המאה העשרים כולה.
אומרים שהאדם הוא "תבנית נוף מולדתו" - ואין כשושנה גיסין כמי שביטאה בחייה ובמעשיה את תולדות מושבתה. אם רצינו לדעת מה קרה במושבה שהפכה להיות עיר - פנינו אל האישה הנפלאה הזו שזיכרונותיה היו מלאי אהבה, גאווה ופרגון לכל העושים במלאכה.
כל מוקיריה הצעירים קראו לה **סבתא רוזה**, היא ידעה את שמותיהם, מעשיהם והשתייכותם המשפחתית של כל אחד ואחת מהם. היא הייתה חלק בלתי נפרד מהנוף האנושי המיוחד של מושבתנו הקטנה שצמחה לה בין חולות הים, כרמי השקדים והענבים, והפרדסים מפיצי ריחות ההדרים. היא ספגה מן היופי והחוכמה של אבותיה והמשיכה דרכם בתרומה ובפעילות ציבורית בעיר.
"פעם" הייתה אומרת "ראשון לציון השתרעה בין בית הכנסת לבית המרחץ ולפעמים היינו עושים טיול לחולות, אבל עיר לא יכולה להיות שרויה בעברה".
"מה רציתם" אמרה "שראשון תישאר קטנה כמו יסוד המעלה"?
היא - האם הגדולה של כולם, ואליה באים לקבל עצה, לשמוע דעה, לזכות בתמיכה לעתים גם עזרה כלכלית. רוזה היא הציר והכוח המלכד שסביבו נעים בני המשפחה הנרחבת ורבים מהתושבים המבקשים את קרבתה.

בימים קבועים, פעמיים בשבוע, נהגה לשבת ב"פרלמנט של ראשון", במדרחוב

מול בניין העירייה, ולהביע דעתה כחברה מן המניין. וכמה גאה היא הייתה במושבה שלה שהפכה לעיר קולטת עלייה.
עוד בגיל 90 הייתה עסוקה בפעילות התנדבותית במועדון הקשישים של בני ברית.
ואני שואלת: "איפה הן הנשים ההן שראשון התברכה בהן".

כאישה המודעת למתרחש מסביבה, הייתה צופה ממרפסת ביתה אל הגבעה שהשתנתה והפכה לכיכר מרכזית של העיר- מוקפת בכבישים סואנים .
היא זוכרת הכול: קראו לגבעה **"כיכר המייסדים"** - לזכרם. כאן על הפסגה בנו החלוצים, אנשי העלייה הראשונה, במו ידיהם, את בתיהם. במרכז - בנו הם את בית הכנסת הגדול. לידו נבנו בית הספר העברי לבנים ולבנות, בית המרקחת, ה"קליניקה". וברחבת בית הכנסת התכנסו כולם בחגים, באירועים שונים, בהלוויות ובחתונות. על מדרגות בית הכנסת נרקמו אהבות בין הבנות לבנים ואם תשאלו את סבתא רוזה, היא זוכרת הכול. את "היחפנים" אנשי העלייה השנייה שהגיעו לראשון, ישבו על מדרגות בית הכנסת, שרו שירי לכת רוסיים ודיקלמו את פושקין וכל בנות המושבה נפשן יצאה אליהם.
היא זוכרת את חנות הסדקית של משפחת **דיסטנפלד**, את המאפייה של **ליפשיץ** וחנות המספוא של **לוי**. את ריחות התותים והענבים, צלצולי פעמון המושבה וקולות גלגלי העגלה.

היא עצמה נולדה בצריף עץ שהפך ברבות הימים לבית אבן, כבתו של רב המושבה, **יעקב מרדכי זינגר** ואשתו **שרה**. משפחתה מנתה תריסר ילדים (8 בנות ו- 4 בנים) היא הייתה הצעירה בבנות.
בבית זה המשיכה להתגורר כל חייה. גם לאחר נישואיה לדב גיסין שגם הוא כמוה יליד המושבה. שניהם היו מתלמידי גן הילדים העברי הראשון ובית הספר העברי הראשון. הם הקימו משפחה גדולה וענפה, חינכו אותם לעצמאות, לעבודת כפיים ולאהבת האדם.

"סבתא רוזה" קראו לה נכדיה וניניה שהתארחו בביתה לארוחות יום השישי המסורתיות. תמיד מסביב לשולחן עם מפה לבנה, "גפילטע פיש", מרק עוף זך, ותפריט קבוע מעשה ידיה.

זכות גדולה הייתה להכיר אותה ותמיד נזכור את האשה המופלאה הזו.

מן העבר הרחוק אל העתיד הקרוב / תרצה חביב גרין

בקיץ הקרוב תהיה ראשון-לציון בת 130 שנה. כמקדמה, אביא לפניכם, משני מקורות, דברי שבח והלל שהוענקו למושבה בצעירותה.

תחילה - מובאה מעניינת שנכתבה על ידי לא אחר מאשר **מושלה העות'מני של ירושלים** בשנים 1897-1901, **מחמד תופיק** שמו. הדברים נשלחו אליי על ידי בן ראשון-לציון, **פרופ' אמנון כהן**, מזרחן וחתן פרס ישראל לשנת 2007, ונלקחו מספרו של Johann Bussow, Hamidian Palestine (Brill, Leiden, 2011, p.416). ואלה דברי השבח (המתורגמים מאנגלית) שמרעיף המושל העות'מני על ראשון-לציון שטרם מלאו לה עשרים שנה:

"נסעתי באופן מיוחד אל המושבה שנקראת ראשון לציון. איכות המשקאות שהופקו שם, הבניינים היפים שנבנו על ידי המתיישבים ושפע האנשים התרבותיים והמשכילים שבתוכם ראויים לתשומת לב והערכה מיוחדות".

ראשון-לציון הצעירה

הדברים הבאים נכתבו על ידי העיתונאי **אורי קיסרי** במלאות יובל שנים למושבה ופורסמו בעיתון "דואר היום" בקיץ התרצ"ב, 1932. מלבד תחושת ההתבשמות מן הכתוב, אי אפשר שלא להעלות מדי פעם חיוך למקרא הדימויים ומילות התואר שבהם משתמש הכותב. וגם התיאורים העצובים, שאינו חוסך מאתנו, כתובים בשפה מלטפת, מעוררת את הדמיון.
להלן לקט מדבריו:

"[...] ראשון-לציון יש בה מן הטל ומן המעין המפכה מים בלב מדבר ואדמת טרשים. לגו לחנם צורמים נחלי יין בתוכה. ענבים מסמלים אותה. ענבים על הצפנים וענבים מעל לסנטרי בעליה. השמש הצורחת בראשון לציון אינה אותה השמש אשר בתל אביב, פתח תקוה, גונדון וניו יורק. יש לה לראשון שמש שלה. היא נולדת מדי כל עשרים וארבע שעות. אני יודעתי אותה, בה מלפני שנים רבות. נוסעים היינו אליה - אל המושבה ואל השמש - בדיליז'נס המאובק והרומנטי של ר' פייבל [מירנסקי]. הסוסים היו אל חביבים ושעטון עותמניה לגו התערב מעולם במספר הנוסעים. העגלון היה מניח קרש ומתישב. כך היה מתקרב אל הסוסים ואל אליהו, הנוסעים. הדרך לגו היתה עשויה אספלט. חלק גדול ממנה עבר בתוך לבעות החול ותדיר היו מצחירים לנו שמצוי דבר הקרוי "צער בעלי חיים". אנו היינו יורדים מעל העגלה וסוחבים את רגליגו [...]

שם, בראשון לציון, חכו לנו ספסלים ב"גן הברון", אשכולות מכוסים טל ברמים, ושמלות קיץ לבנות שחבקו מתני נבדות בילויים [בילויים] [...] עם חשכה היה השומר מנוח יוצא מן הסוכה. הוא היה אומר לי: "אסתר הבטיחה לבוא!" ואחר כך היה תולש אשכולות מוסקאט מן הצפנים ואנו היינו בולעים ענבים. מן האופק היו נובחים תנים. בו השירה הנפלאה ביותר שאני מכיר במולדת שלי. התנים היו נובחים ומיללים כאילו הובילו לקבורות את יקר. [...]

שנה אומנת סלעים אוכלת יושביה, אומנת בזר ויצון?" [...]

"מה התנופה היצוגה הזו שם ניגדי אורגות קרות שבאו להחיות לאחר אלפי עידן, ראשון עידון" - היו מדוברות שפתי. ואני הרגשתי בלבי מעין שאלה: הנשאים והכחולים ואל הכוכבים הבורקים ואל אופק החול והירק. "ראשון בלילה, כשהכל נרדם בתוך שלוה, הייתי מביט מבעד לחלון אל השמים ומתפלים. כל המושבה יבואה אל אל היצבולות. ואחר כך, בשעה מאוחרת ובא אחר כך צרפ ואני ישבתי בבית חברי. פתאום קמה בהילה: "השכנים" אברמוביטש הביתה ועל ברוצותיו בתו הרכה?

שם, בראשון לציון, היה לם ישבעם. רק במושבה חסובה לו עלוג היה אב באבות לקרוא לבנו בשם מרצון ושפיר לה. ישבעם... הוא היה שתוג כברוש. לבוה, חסון, דק, עדין כל כך. פניו היו אלילים ושערותיו היו מסתופפות ברות. הוא אהב את החיים והעצרות רבפו אחריו. אולם היצורג שלח אותו מבריאה והוא ירד אל המים לטבול בהם את בשרו. ישבעם מראשון לציון טבע במימי הניגוס. לה היה איוס ומכאיב. הבפרים חבלו מבפלף בנקרות העצים של המושבה.

היתה שם בראשון עוד נערה קטנה. אביה נשא אותה על ידיו באחד הערבים, כשחבר מן העבודה. היו לה תלתלים עשויי קטיפה. אחד "מנכבדי" הערבים ביפו טייל בכרכרתו. הוא היה שתוי ובחובה הציד שלו היו מונחים כבורים. בני האבם לא תמיד טובים הם ותלתלי נערה אינם מבבירים לחנינת נשמתם. הרובה ירה והאב נפל מתבוסס בבמו. הנערה צבלה ויפתה. לו היתה אחת הנערות השמימיות המתהלכות כאילו בשוצץ על פני האבמה. ובאחד הבקרים חלתה ונפטרה לצולמה. כך, פשוט. היום חוצצים את יובל ראשון לציון והוד מלתו הנציב העליון נושא נאום מצוצד ונאוה. הבוכרים אכרי המושבה את טפות הבם שלכלכו את הרחוב באותו ערב, כשחבר אברמוביטש הביתה ועל ברוצותיו בתו הרכה?

ובא אחר כך צרפ ואני ישבתי בבית חברי. פתאום קמה בהילה: "השכנים" מתנפלים. כל המושבה יבואה אל אל היצבולות. ואחר כך, בשעה מאוחרת בלילה, כשהכל נרדם בתוך שלוה, הייתי מביט מבעד לחלון אל השמים הנשאים והכחולים ואל הכוכבים הבורקים ואל אופק החול והירק. "ראשון לציון, ראשון לציון" - היו מדוברות שפתי. ואני הרגשתי בלבי מעין שאלה: "מה התנופה היצוגה הזו שם ניגדי אורגות קרות שבאו להחיות לאחר אלפי

היום יש חג יובל. ראשון לציון היא בת חמישים, ודרכיה מאובקות תדיר. אולם כשנדריה חובקים מתני סוסות הרי נוכחים אנו כי ראשון עודנה צעירה. [...]

בלילה כשהמושבה תהא ישנה, אחרי חצילות היובל, כשרק בצדי השומרים ונביחת התנים תהא מרצדה במקצת חיים על תרומת המקום, יהיו נפקים אורות צעירים בכמה וכמה בתים. כל אלה הלומנים, המאוירובידים, קרולינים, הליצרים, הבלקינדים, הרפסודטים, הברנידקים והאברמוביזים, יעשו חשבון הנפש. כמה שרירים, כמה דם, כמה סבל, כמה נסיונות, הנה היום היא בת חמשים. כמה עלתה להם האשה הצעירה הלזו, בת חמשים השנים!

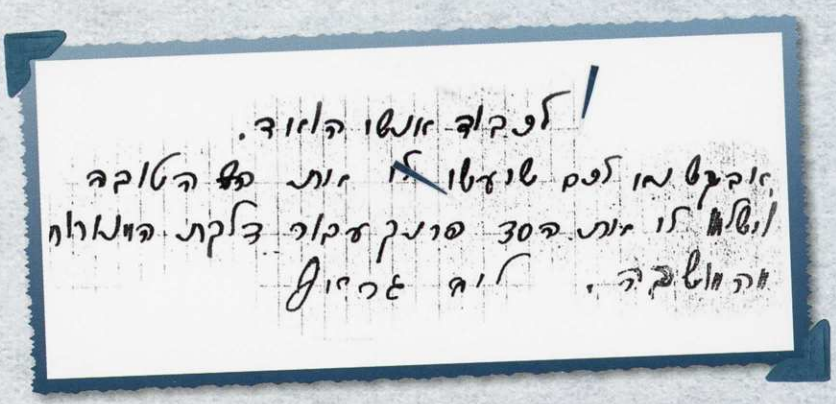
ובצד רחוקה, בתוך אורמון שיש ומכלול, יבוה ישיש הדור להביא לו את ספר לכרונותיו. והמלכיר יקרא על ראשון ועל לכרון, ועל ראש פנה ועל ועל... ואמנה תהא נצרת על לחייו הכמושות של אדמונד בנימין לביית רוטשילד[...] יהא חושב באותו לילה על בניו ונכדיו המנויים שם, מאותו עבר של ים התיכון...

רבני אדמה, יונת דם, ליצה - ראשון-לציון הברוכה!"

ראשון־לציון בת חמישים. מצילומי י. עירוני

תאורה של פעם או בעיות עובד־מעביד

בשנותיה המוקדמות של המושבה האירו את רחובותיה בפנסים ולצורך זה סופק "גז למאור". היה זה **לייב גראף** שהתכבד בתואר **"מאיר המושבה"** ותפקידו - להדליק את הפנסים. אין לנו מידע כמה זמן החזיק בתפקידו זה. כן מגלים אנו, במסמכי הארכיון, שנתקל בקשיים הן באספקת הגז למאור, הדרוש להדלקה, והן בקבלת שכרו מידי ועד המושבה וכנראה גם לגבי המשכת עבודתו.

"לכבוד אנשי הועד. אבקש נא לכם שישלחו לי את הטובה וישלמו לי את ה-30 פרנק עבור דלקת המנורות מהמושבה. ליב גראף". (ע 2 - 1/1 (11)

בתשובה לפנייה זו כותב **א. מ. פרימן** (שזה אך סיים את כהונתו כראש הוועד) כדלקמן:

"ב"ה ראשון-לציון יום ו' י' אלול ה'תרס"ב [1902]
לכבוד ועד המושבה ראשל"צ שלום!
לתשובה על שאלתו מיום אתמאול, בדבר תביעת ה' גראף, כי מגיע לו 30 פרנק - הנני מתכבד להודיע את כבוד הועד, כי לא אני ולא הועד מאשר בכלל פטר [פיטר] *את ה' גראף ממשרתו בתור מאיר המושבה, ולכן בבדק נכתבה שכירותו של שלשים פרנק ב[?] עד - סוף ספטמבר 1901, ועם כריכים לשלם לו את החוב הלזה.*

ברצוני כבוד א.מ. פרימן"

ומה שה' ר' יודיצעוויטש יגיד נתן צד למאור במשך שבועה או שבועות, ויעצה את המושבה בחשבה, בלה יגיד ה' יראוף הנ"ל, כי אם ההתרשלות של ה' ר' יודיצעוויטש.

בית פקידי היקב - "בית התבשיל", רח' הכרמל 24 / יונה שפירא

"בית התבשיל" ניצב ברחוב הכרמל, מול היקב. המבנה הדו קומתי ניצב אמנם מוזנח ונטוש, אך אותות יופיו משכבר הימים עדיין ניכרים בו. בולטים בעיצובו צמדי החלונות שבקומתו העליונה, שתי המרפסות התלויות שבחזיתו הצפונית ושני גרמי המדרגות המקורים שמצדדיו.

המבנה הוקם על ידי פקידות הברון בסביבות שנת התר"ן, 1890. מתכנן הבית ובונהו היה ככל הנראה **ברוך פפירמייסטר**, מהנדס מדופלם שנתמנה בשנת התרמ"ט, 1889, לאדריכל מטעם פקידות הברון. על פי עדותו הכתובה מראשית שנת 1890 (מכתבו לי.ל. גולדברג, 30 ינואר 1890), הוא בנה במהלך השנה מספר מבני מגורים ובנייני ציבור במושבה בהם: סיום בנייתו של בית הכנסת הגדול שעמד עד אז בלתי גמור, מבנים במתחם היקב ומאגר מים לבאר היקב (אולי בריכת האגירה שהייתה בקצה הדרום-מערבי של הגן). וכן, על פי עדותו: "בקרבת הבאר [של היקב] יוקם במיוחד בית דו משפחתי עבור הטוחן ועבור המכונאי". לפי המיקום (באר היקב נמצאת מול "בית התבשיל" בתוך מתחם היקב) ועל פי תיאור הבית כבית דו משפחתי (ראו שני גרמי המדרגות המוליכים אליו מכל צד וחלוקתו הסימטרית) הרי שמדובר ב"בית התבשיל".

בית התבשיל

בית זה קיבל את שמו כשמונה עשרה שנים לאחר הקמתו, כשהקימה אגודת הכורמים בקומתו התחתונה "בית תבשיל" לפועלי היקב. הקמת "בית התבשיל" היוותה את אחד מן ההישגים שהשיגו פועלי היקב בעקבות השביתה שערכו בשנת התרס"ז, 1907. שביתה זו פרצה בשל המתח ואי הבהירות אשר הצטברו אצל הפועלים עם המעבר מהנהלת יק"א להנהלת אגודת הכורמים. לא היה כאן ויכוח עקרוני על עניין פיצויים שכן אלה הובטחו מראש. השביתה פרצה על

רקע פיטורי הפועל **זוסמן** שהואשם בפגיעה ביניין היקב ובהמשך, פיטורי שישה פועלים נוספים. שביתה זו נתנה ביטוי להתנגשות המעמדית שבין הפועלים לאיכרים. יש לזכור כי הימים היו ימי העלייה השנייה. בקרב הפועלים היו אנשים בעלי אידאולוגיה סוציאליסטית ורגישות חברתית גבוהה ומאבקם נתמך על ידי מפלגת "פועלי ציון". סופה של השביתה היה בכניסה למסלול של אחריות משותפת לאגודת הכורמים ולפועלים, בהגדלת אפשרויות מגורי הפועלים במושבה ובהקמת "בית התבשיל" שמשכנו הקבוע נחנך בשנת התרס"ט, 1909.

על פי המקורות ההיסטוריים, השקיעה אגודת הכורמים בהקמת "בית התבשיל" 2000 פרנק. הבית הכיל את כל הציוד הדרוש לתפעולו ולרווחת הפועלים הסועדים בו. אהרן מרדכי פרימן כתב בספרו על חנוכת הבית: *"עשו חנוכת בית התבשיל אשר הכין הסינדיקט אגב היקב בעד הפועלים, הפועלים עשו תהלוכה מבית התבשיל הקודם לבית החדש ועם בני המושבה בלי הבדל באו שמה, האי גלוסקין מנהל הסינדיקט דבר* [דיבר] *ע"ד הבית היפה הזה אשר הסינדיקט בנדבה אחת הסכים להכין על הוצאותיו בעד הפועלים, ומקוה הוא אמר, כי המאכל הזה לא ישאר רק בבית תבשיל למאכל עשהי כי אם עם למאכל רוחני"* (א.מ. פרימן, ספר היובל, כרך ב', עמ' 111). ואמנם, באינוונטר של "בית התבשיל" (המקור, כתוב באידיש, נמצא בארכיון הציוני בירושלים), עם הסירים, הסכו"ם, הקלחות והמפות נמנות גם שלוש תמונות: של הרצל, של נורדאו ותמונת הגלות. התמונות הללו נועדו כנראה להוות "מנה ראשונה" במזון הרוחני שעליו דיבר גלוסקין.

מנשה מאירוביץ' כתב גם הוא על המאורע, אך בניגוד לפרימן, תיאר חגיגה שראשיתה בשמחה וסופה מחלוקת שלדבריו עוררו הפועלים: *"בית התבשיל בנוי לתפארת! האולם המכיל מאה אנשים ערוך בטוב טעם. שולחנות, ספסלים, מנורות, תלוי לאפיה, דוד לבשול, צלחות, כפות, מצלצלות - הכל מרהיב את העין!. המנהלות* [אגודת הכורמים] *החליטה למסור את כל אלה, בחול המועד הנדבר, להפועלים בעצמם ולצרוך לכבוד היום ההוא חגיגה באחוה ורעות בצלצ ושמחה. - האם לא כך? אבל אנחנו הננו עם שכלנו חכמים, כלנו נבונים, כלנו יודעים את התורה, ועם שצריך לעשות ממש ההפך ממה שהשכל הישר מחייב*

רקע פיטורי הפועל **זוסמן** שהואשם בפגיעה ביינן היקב ובהמשך, פיטורי שישה פועלים נוספים. שביתה זו נתנה ביטוי להתנגשות המעמדית שבין הפועלים לאיכרים. יש לזכור כי הימים היו ימי העלייה השנייה. בקרב הפועלים היו אנשים בעלי אידאולוגיה סוציאליסטית ורגישות חברתית גבוהה ומאבקם נתמך על ידי מפלגת "פועלי ציון". סופה של השביתה היה בכניסה למסלול של אחריות משותפת לאגודת הכורמים ולפועלים, בהגדלת אפשרויות מגורי הפועלים במושבה ובהקמת "בית התבשיל" שמשכנו הקבוע נחנך בשנת התרס"ט, 1909.

על פי המקורות ההיסטוריים, השקיעה אגודת הכורמים בהקמת "בית התבשיל" 2000 פרנק. הבית הכיל את כל הציוד הדרוש לתפעולו ולרווחת הפועלים הסועדים בו. אהרן מרדכי פרימן כתב בספרו על חנוכת הבית: *"עשו תנוכת בית התבשיל אשר הכין הסינדיקט אצל היקב בעד הפועלים, הפועלים עשו תהלוכה מבית התבשיל הקודם לבית החדש ועם בני המושבה בלי הבדל באו שמה, האי גלוסקין מנהל הסינדיקט דבר* [דיבר] *ע"ד הבית היפה הלזה אשר הסינדיקט בנצה אחת הסכים להכין על הוצאותיו בעד הפועלים, ומקוה הוא אמר, כי המכון הלזה לא ישאר רק כבית תבשיל למכון עשהו כי אם עם למכון רוחני"* (א.מ. פרימן, ספר היובל, כרך ב', עמ' 111). ואמנם, באינוונטר של "בית התבשיל" (המקור, כתוב באידיש, נמצא בארכיון הציוני בירושלים), עם הסירים, הסכו"ם, הקלחות והמפות נמנות גם שלוש תמונות: של הרצל, של נורדאו ותמונת הגלות. התמונות הללו נועדו כנראה להוות "מנה ראשונה" במזון הרוחני שעליו דיבר גלוסקין.

מנשה מאירוביץ' כתב גם הוא על המאורע, אך בניגוד לפרימן, תיאר חגיגה שראשיתה בשמחה וסופה מחלוקת שלדבריו עוררו הפועלים: *"בית התבשיל בנוי לתפארת! האולם המכיל מאה אנשי צרוך בטוב טעם. שולחנות, ספסלים, מנורות, תלוי לאפיה, דוד לבשול, צלחות, כפות, מצלצלות - הכל מרהיב את העין! המנהלות* [אגודת הכורמים] *החליטה למסור את כל אלה, בחול המועד הצבר, להפועלים בעצמם ולצרוך לכבוד היום ההוא חגיגה באחוה ורעות בעלג ושמחה. - האם לא כך? אבל אנחנו הננו עם שכלנו חכמים, כלנו נבונים, כלנו יודעים את התורה, ועם שפריך לעשות ממש ההפך ממה שהשכל הישר מחייב*

[...] ובכן, המנהל ואחדים מהאכרים אך כלו את נאומיהם ועל הדוכן עלו מתנדבים והחלטה נהפכה למלחמת דברים עזומה, שגילה של מנאמים על אודות רכושנים, פועלים, נושים, וכו' [...] ומה יבוא מכל אלה? האכרים השתמטו אחד אחד לבתיהם; לב כל אחד מהם נוצה, מר ודואב, - והקרע, התהום בין האחים נשאר כשהיה" [...] (מנשה מאירוביץ', "חבלי תחיה" עמ' 100). מחלוקת זו, כפי שתיאר מאירוביץ, מנקודת ראותו כאיכר, ביטאה ככל הנראה את התסכול של הפועלים ואת חומרת המאבק שלא שכך בינם לבין האיכרים.

הדיירים שהתגוררו "בבית התבשיל"

בעשורים הראשונים לקיומו, התגוררו בבית עובדים בכירים של היקב ועובדי הפקידות. על פי זיכרונותיהם של זרובבל חביב ואיתן בלקינד הדיירים הראשונים בבית היו **יעקב פאפו** ו**מרדכי לובמן**, יעקב פאפו היה המכונן הראשי של היקב במשך חמש עשרה השנים הראשונות לייסודו. הוא היה הטכנאי והמכונאי הראשון מילידי הארץ. פאפו וצוותו עסקו בעבודות הברזל הקשורות להקמת בנייני היקב והרכיבו את מכונות הקיטור הראשונות ביקב, גאזוגנרטורים מן הראשונים בארץ, דינמו לייצור חשמל (אולי הראשון באימפריה העות'מאנית), וקו טלפון ומערכת קירור ייחודית. פאפו עזב את ראשון־לציון בשנת 1904 והקים ביפו בית מלאכה משלו. מרדכי לובמן, היה מודד קרקעות, אחר כך נתמנה למנהל הראשון של בית הספר ובהמשך היה משגיח על כל בתי הספר במושבות הברון שביהודה. לובמן הוא זה אשר החל להניע את המהלך ההיסטורי של לימוד כל המקצועות בעברית בבית הספר של ראשון־לציון.

לדברי בלקינד, התגורר ב"בית התבשיל" גם **מרדכי פלפול** שהוכשר להיות יינן ביקב על ידי בוריס אוסוביצקי, בבית התגורר גם המורה **יוסף ויתקין** אשר לימד בבית הספר במושבה משך שלושה פרקי זמן קצרים בין השנים תרס"ב-תרע"א, 1902-1911. בנוסף לפועלו החינוכי והתרבותי רחב היריעה, היה ויתקין ממנהיגיה הרוחניים של מפלגת "הפועל הצעיר" וחיבר "קול קורא" אשר היווה תמריץ להתחלת העלייה השנייה.

בין השנים תרס"ד-תרס"ח, 1904-1908, הקים המהנדס הכימאי, **דב קלימקר**, מפעל לעיבוד פסולת היקב שבו ייצר חומצה יינית, מלח, סיד וכוהל. המפעל

שכן מול היקב בשלד מבנה שקלימקר השלים את בנייתו. על פי עדויות שונות התגורר קלימקר ב"בית בתבשיל".
בשנות העשרים (למאה ה-20) גר בבית, יחד עם משפחתו, **זאב וינדמן** שהיה המסגר הראשי של היקב ובשנות השלושים התגוררה בו משפחתו של **שמעון רוזנטל**, יינן היקב שפיתח את נושא בדיקות הטיב והאיכות של היין במעבדת היקב.

בשנות העשרים (למאה ה-20) גם נפתח בקומה התחתונה של הבית סניף "כרמל" למכירת תוצרת היקב ובראשית שנות השישים קנה את הסוכנות **צבי (הירשק'ה) סוקוליק.** הסוכנות הועברה מן המקום בראשית שנות האלפיים והבית נעזב.

בית התבשיל נכלל בתכנית השימור של מרכז העיר ונערך לו תיק תיעוד שפרטיו ישמשו את העוסקים במלאכת שיקום המבנה ושימורו.

הזוג רוזנטל

הזוג פאפו

מובאים כאן זיכרונותיו של יעקב לובמן מימיה המוקדמים של ראשון־לציון. בצד זיכרונותיו האישיים - בהם תיאור פטירתו הפתאומית של אביו, מרדכי לובמן, ושיר הלל לאמו גיטל, דמות מופת אשר משקפת נאמנה את תרומתן וגבורתן של כל נשות החלוצים - מתעד הכותב בפירוט היבטים שונים של החיים ושל התקופה: את מבנה הרחובות הראשונים במושבה על בתיהם והמשפחות שדרו בהם; את בית הספר, מוריו ושיטות החינוך שנהגו בו; את היקב והבציר; את הווי הילדים ועוד ועוד.

הזיכרונות מובאים **ככתבם וכלשונם** (כתובים בכתיב החסר שהיה נהוג בזמנו) למעט השמטות מסוימות לצורך הקיצור ותיקוני תחביר קלים כדי להקל על הקריאה.

יעקב לובמן

ראשון־לציון תחגוג בקיץ הקרוב את מאה ושלושים שנותיה. ניתן להניח שממרומי גילה, וכמו כל קשיש, מן הסתם תיזכר בערגה בימיה הראשונים...

ימי ילדותי

"בל"ג בעומר תר"ן (10.5.1890) נולדתי בראשון לציון לאבי מרדכי לובמן שבא לארץ מרוסיה (הורקי) בשנת 1884 ושרת כ"מודד המושבות", מנהל ביה"ס בראשון ומפקח על בתי הספר של הנדיב במושבות פתח תקוה ועקרון. ואמי היתה גיטל לבית יצחקי, שנשאה לאבי בחרקוב.

בתי המושבה ורחובותיה

בתי המושבה נבנו בעיקר לאורך ה"רחוב הראשי" שהתחיל מפסגת הגבעה שעליה נבנה בית הכנסת ונמשך ממזרח למערב לצד החולות שעל שפת הים. מהרחוב הראשי הזה הסתעפו עוד רחובות קטנים יותר ימינה ושמאלה. בפנות הרחובות בנתה הפקידות בתים לרוב של 2 קומות להשכנת הפקידים, המורים, הרופא, הרב וכו'. בימי ילדותי, עשר שנים לערך לאחר יסוד המושבה, נבנו הבתים דלקמן: ב"רחוב הראשי" מצד ימין: פשלזון, בית הפקידות, פרימן, יודילביץ, אברמוביץ זאב, הרשפלד, דרובין, אריה, 3 בתי פקידות, פפירמיסטר, כנר ושאוליצנסקי [שמוליצ'נסקי].

ומצד שמאל: בית מרקחת, שליט, ליבונטין, פינברג, כהן, משה, מרקוביץ, אברמוביץ מנדל, ולאחר רחבת ההשקיה והברֵכה, בית מרחץ ובית מאירוביץ.
מיד בחזית בית הכנסת לצד דרום נבנו: מצד ימין: מיד לאחר בית המרקחת, גורדון, גינצבורג, טרכטנברג, שמואל כהן ובית הפקידות המרכזי.
ומצד שמאל: זיגר, צלליכין, מדליה, מוגילבסקי, פיין, טופורובסקי, הלל, וקרצבסקי.
בין 2 בתי פקידות מול רחבת הברֵכה ברחוב הפונה צפונה [מוהליבר] נבנו: אורוות ובתי מגורים לפקידים, ברוניצקי [ברניצקי], ווקסלר וצ'רנוף ומולם בית הפקידות, אשר לוין, בית פקידות, אבולעפיה ויודילוביץ.
לפני בית הפקידות מול בית וקסלר ברחוב קטן מצד ימין: סגל, כהן "הצרפתי", קרנר וקזושנר ומצד שמאל לזרוף ויצחקי.
במקביל לרחוב הראשי הוביל רחוב מבית הפקידות המרכזי לצד דרום [צ"ל מערב?] עד בנין היקב ובו נבנו בתי פקידות, בתים לבעלי מלאכה (נגר וסנדלר), פועלי היקב וצריפים לפועלים ארעיים.
ליד בית פריימן עברה דרך חול הבאה מיפו בצפון ומובילה למושבות הדרום. מרחבת הברֵכה עד הדרך ליקב השתרעה חורשת אקליפטוס (הבולבאר) ומאחורי בית המרחץ ובית מאירוביץ ועד רחוב היקב פרדס הנדיב.
בהולדי [בהיוולדי] גרנו בבית הפקידות שמול בית וקסלר, אנחנו בקומה התחתונה ומעלינו האכר והמורה ש.פ. רוזין.

מתקופת השנים הראשונות, בבית בו נולדתי, זוכר אני כמה מקרים ומאורעות שנחקקו בזכרוני:

מקלחת על הבטן

1. הייתי חולה ביחוד בקדחת וצהבת, כפי שהיו חולים אז כל הילדים במושבה, אשר טרם סדרה את הספקת המים, וגדולה היתה תמותת התינוקות. ובביתנו נשארו אז רק אחותי אידה (שנולדה עוד ברוסיה) אחי אברהם ואני. מרוב בליעת חינין התנפח טחולי מאד, וזוכר אני שהיו עושים לי מקלחות על הבטן ואני אז בן שנתיים. וכיצד נעשה הדבר? לקחו פח של נפט ועשו בו חורים בתחתיתו החזיקוהו מעל לגופי המפרפר,

בשוכבי פרקדן בפֵּילָה של כביסה. ומששפכו מים לתוך הפח קלחו המים בזרם חזק על בטני ואני בוכה וצועק.

2. כשהייתי בן 3 ואמי רחצה את פני, למרות התנגדותי לכך, נתקלה טבעת הקידושין שעל ידה בשיני הקדמיות הבולטות, ושתי השינים נעקרו ודם רב נשפך לקול בכיי וצעקותי.

3. באותה שנה הייתי משחק בחצר עם ילדי השכנים וכמובן שנפלו בינינו גם מריבות וקטטות. יום אחד ראיתי את בת שכנינו רוזין רצה הביתה. לקחתי מקל עץ ארוך (פלאפון) בחצר, הנחתיו לרגליה והיא נפלה, נפצעה ובשתות דמה מפיה רצה הביתה. גב' רוזין ירדה מיד לביתנו בתלונות עלי. אבא שלי היה במקרה אז בבית ולמרות שהיה אדם נוח ושקט רצה להראות לשכנה את תגובתו, הסיר חגורתו מעל מכנסיו ורץ אלי להלקותני, וכמובן שברחתי ומכות לא קבלתי, אך הוא יצא ידי חובתו כלפי השכנה, ושלום על ישראל ועלי יענקלע הקטן.

לצאת ידי חובה

4. מול דירתנו גרה משפחת משה וקסלר, יהודי מזוקן, חסיד נלהב שהיה טובל יום יום במקוה לפני לכתו לתפלת שחרית. באחד הימים קרה אסון במשפחה: הגב' ווקסלר, הלכה להתרחץ בבית המרחץ של המושבה ושם מעדו רגליה על הרצפה הרטובה והיא נפלה לתוך מקוה מים רותחים, נכותה קשה ומתה לאחר יסורים רבים, לאחר כמה שעות.

על מרדכי לובמן

בהיותי בן 4 עברנו לדירה חדשה מרווחת בקרבת בית הכנסת, ובית הספר מתחתיו, וכן עברו גם משפחת רוזין, אך הפעם גרו הרוזינים למטה ואנו בקומה העליונה עם מדרגות אבן חיצוניות. בבית זה זוכר אני את חיי המשפחה המאושרים שבביתנו למרות שאבא חלה מרוב עבודתו, עבודת מדידה בביצות של כברה ע"י זכרון וחדרה. אבא עבד קשה מאד. בימים שהרגיש יותר טוב עבד ביום בשדה במדידות (רחובות, גדרה וכו') וגם נסע הרבה לזכרון, ראש פנה וכו'. בערבים לאחר עבודתו היה אבא כותב תמיד לעתונות בארץ ובחו"ל ומכתבים לעתונים המליץ (צדרבוים-ארז) וכן ל"ווסחוד" הרוסי בעשותו תעמולה לעלית חובבי ציון לארץ וגם חִבר [חיבר] ועִבד [ועיבד] ספרי למוד למדעי הטבע, בדלותו

מים המקורות את הטרמינולוגיה.
בחגים נח ובהיותו שומר מסורת בקר [ביקר] בכל שבת בבית הכנסת בלוית שני בניו הקטנים. מדי שבת בשבתו היה מזמין "אורח לשבת" שהושיבו תמיד בראש השולחן ונהג בו כבוד והתוכח אתו בשאלות שונות שלא הבנתי אז מהם הרבה. מהמבקרים המרובים בביתנו היו ביחוד מורים וסופרים (י. גרזובסקי, י.ל. גורדון ועוד) וגם ידידים מתושבי ראשון (ד"ר מזיא, צבי לבונטין ושליט) וזה האחרון היה גם משחק אתו "שחמט".

מתמטיקה לקטנים

לאחותי שהיתה מפגרת במקצועות שונים בלמודיה שכר אבא מורה בשם פוטשטאר שהיה בא מרמלה לתת לה שעורים. אני הייתי תמיד יושב על הספה ושומע ומאזין ומקשיב לכל המתרחש סביב. וזוכר אני שלא פעם הייתי עונה במקומה מעל הספה על שאלות ביחוד בחשבון שכבר אז ידעתי את הפעולות הראשונות במספרים. והייתי צעיר ממנה ב-8 שנים. גם לאחר הכנסי לבית הספר כתלמיד המחלקה התחתונה הרגישו המורים בידיעותי בחשבון, ופעם אחת אף קראוני באמצע השעור למחלקה גבוהה, בכדי להראות לתלמיד מפגר שאפילו תלמיד המחלקה התחתונה ידע לענות על שאלה של חלוק 100 ל-4, ואני עניתי מיד לקול מחיאות הכפים של כל בני המחלקה. בבית מצאה אמי "זַדַצ'ניק", ספר שאלות בחשבון בשפה הרוסית, ובו היו שאלות מסובכות לחדוד המוח. היו קוראים לפני, בתרגום, את השאלות ואני הצלחתי תמיד לפתר את כולן.

בית הספר מתחת לבית הכנסת

בתור בנו הקטן של מנהל בית הספר, ומאחר שאחי הגדול ממני בשלש שנים כבר היה תלמיד בו מאז תרנ"ב, הייתי מבקר בבית הספר עוד לפני הכנסי אליו בתור תלמיד והייתי "בן השעשועים" לבני המחלקות הגבוהות, שהיו משחקים אתי ומניפים אותי למעלה למעלה ואף העמידוני על כף ידו של אחד התלמידים הגדולים אשר הרים זרועו מעל לראשו, ואני עומד איתן וזקוף ושומר על שווי המשקל לבל אפול.
בית הספר שנמצא אז בקומת הקרקע מתחת לבית הכנסת הגדול לא היה מרווח ביותר, אך מסודר כבית ספר לכל פרטיו. "האוהל" שליד בית הספר, המקורה רעפים אדומות שמש [שימש] בבוקר

אולם למפקד התלמידים שהסתדרו לפי הכתות, לבדיקת הנקיון והסדר ורשום המאחרים או הנפקדים באותו יום. בימי סגריר שמש לכנוס התלמידים בהפסקות ורק אחרי שנים אחדות נתנו בו שעורי ההתעמלות. וכמו כן נגנה בו בערב התזמורת שנוסדה אז. בכתות היו הספסלים, שבכל אחד מהם 4-5 מקומות, היו מסודרים בשני טורים, והקתדרא היה מורכב משולחן קטן וכסא שעמדו על בימה מרובעת בגובה של 10 עד 15 ס"מ מעל רצפת הכתה. לוח העץ השחור עמד על כן משולש משופע במקצת.

על מורי בית הספר

המורים למדו [לימדו] כל אחד במקצועו וכל אחד לפי שיטתו. אף אחד לא היה מורה מקצועי, ולהוראה נתקבלו לרוב צעירים או מבוגרים מלומדים, יודעי עברית השכלתית ודוברים בה בשטף, אך מתורת החנוך לא היה להם מושג, ואת הגישה אל התלמידים למדו מהנסיון ומהחפוש אחרי הדרכים להתחבב על ידם או להטיל עליהם ממוראם. אך הדרך היחידה להשפעה ולחנוך התלמידים שמש המורה עצמו באישיותו והליכותיו.
בית הספר בראשון לציון יכול להתפאר בשורת מורים, אשר היו אישים מושלמים בידיעותיהם, במזגם וברוחם וידעו להטביע מרוחם זו גם על חניכיהם. היו גם מורים בעלי מזג סוער ותוסס והטילו מוראם על התלמידים. כשם שהתלמידים היו מושפעים ממורה זה, מרוחו האצילה ממזגו הנוח ודבורו השקט, כן היו יראים את המורה השני מענשו ונקמתו. תגובת התלמידים ויחסם למורה היו תמיד מבוססים על התנהגות המורה אליהם, יחס כבוד והערצה למורה השקול או יחס של פחד, ומזמה [ומזימה] להקניט את המורה הכועס.

"מכונת הטלגרף - פלאי הטכניקה"

אבא שחלה קשה בריאותיו היה נוסע לפעמים לירושלים וחברון לנופש. פעם אחת לקח אתו גם אותנו הילדים ללוותו עד רמלה, למען הראות לנו את הרכבת, את התחנה וביחוד הבטיח להראות לנו את מכונת הטלגרף, לשמחתנו לא היה קץ. נסענו בעגלה לרמלה ושם ראינו את פלאות הטכניקה בפעם הראשונה. ובמאמרו "משוט בארץ ישראל" שהופיע ב"ממזרח ומערב" בשנת תרנ"ו חוברת ג' שיצא לאור ע"י ראובן ברייניין בוויען, הוא מתאר גם את האפיזודה הזו (בדף 56) בזה הלשון:

"מנהל התחנה ברמלה בהודעו [בהיוודעו] כי מ"ראשון" אנחנו, חלק לנו כבוד, כי מכירים רבים לו בבית הספר ובתי נעשה אליו ותבקשהו בשם כל ילדי להראות להם את מכונת התלגרף, כי הבטח הבטחתי להם בלכתנו בדרך להראות להם את המכונה אשר על ידה יצופו "מכתבים" כברקים דרך חוטי הברזל המתוחים על העמודים הנצבים בדרך, ויצתר לה השר ויבואם החדרה ויראם את השולחן, המניעים והאופנים אשר עליו. ויאמר להם כי עוד מעט, כצאת העברה מן התחנה הסמוכה אלינו, תבוא ידיעה דרך התלגרף. עוד לא כלה לדבר וישקשק המניע והאופן החל לסובב ועל האופן מתלגלג פתיל ניר, כתוב באותיות ירוקות - ותעל שמחת ילדי ותלגל עליזותם ועם בני הקטן מחא כפיו ויקרא היבד!"

פטירתו של מרדכי לובמן

ובאחד מערבי חדש טבת, ישב אבא על מרפסת ביתנו הפונה לרח' הראשי, שחק שחמט ושמע את צלילי התזמורת שנוסדה לא מכבר בנצוחו של בוריס אוסובצקי וחותנו קופלמן. התזמורת נגנה ב"אוהל" שבבית הספר, אשר היה בקומת הקרקע מתחת לבית הכנסת הקרוב. בשעה 11 לערך הרגיש עצמו ברע, נכנס לחדר האוכל, והנה שפך דם פרץ מפיו ועד אשר אמא הביאה מי מלח להשקותו, עצם עיניו לנצח. לקול הצעקה שפרצה מפי אמא התעוררתי ואז שמעתי על האסון. ההלויה שנתקימה למחרת השאירה כמובן רושם חזק בחיי, בהיותי בן 5. בהלויה השתתפה כל המושבה וכל ילדי בית הספר וידידים ומורים משאר המושבות. לנו, בני המשפחה, לא נתנו ללכת לבית הקברות. ואני עמדתי על המרפסת הקדמית בשעת ההספדים ליד הבית. ואחר עברתי למרפסת האחורית אשר נשקפה לצד בית הקברות והתבוננתי לטור הארוך של הילדים, התושבים וכל המשתתפים בהלויה עד הגיעה לבית הקברות. אבי היה בן 38 במותו, ואהוב על כל בני המושבה וביחוד על תלמידיו.

בשעה שעמדתי שקוע במחשבות עגומות בהתרחק ההלויה לעומת בית הקברות, ניגשה מאחורי אמי ומבלי דבר דבר חבקתני

ותנעץ עיניה הדומעות בעיני ותנד בראשה בידעה כי ילד רגיש אני מאד ולא שערה את אשר עבר בלבי באותו בוקר. ודוקא באותה שעה חשבתי על מצבה האיום שלה.

דברי הלל לאמא גיטל

לפי 12 שנה עזבה את בית הוריה בחארקוב עיר המחוז ברוסיה, בית אריסטוקראטי של סוחר עשיר אשר המה תמיד משטודנטים של האוניברסיטה שהיו לאומיים וציונים, וזה בכדי ללכת אחרי בעלה הצעיר שכבר עבר לארץ ישראל בתור מודד. נסעה ברצון ובשמחה עם 2 ילדיה שילדה לבעלה ובלוית אמו של אבא ושלש אחיותיו, חוה, רבקה ודינה. ומה מצאה כאן? דירה קטנטנת בת חדר אחד ביפו הערבית ולאחר מכן עברו ל"יהוד" שע"י פתח-תקוה ובסבל ובדוחק חיו כך שתי שנים, עד אשר אבא הועבר לראשון לציון לדירת קבע המקבל משכרת חדשית. נוסף לילדים שהביאה אתה נולדו לה בראשון ילדים נוספים, אך רובם נספו בקדחת, צהבת וכו' בשל חוסר מים וביוב, ובלי כבישים. גם הורי אמא באו לאחר שנים אחדות להתישב בראשון.

הבית המה תמיד מבני המשפחה עד שהסתדרו, ודאגת הבית נפלה על אמא. כן רבו האורחים אשר אהבו לבקר בבית אבא ולמצא נוחם, עצה ועדוד לאחר עלותם לארץ, עקב מאמריו היפים בעתוני רוסיה. אמא קבלה את כולם בסבר פנים יפות והכינה תמיד כל מיני תקרובת של אוכל ומשקה בכל עת ולמעדני תבשיליה ומעשי אפיתה יצאו מוניטין. אבא חלה בינתים מעבודתו הקשה בימי החום והגשמים בשדות המדבר ובבצות, במדידת הקרקעות שנרכשו, ואשר אותם עשה במסירות ובאהבה כעבודת קודש. וכל הטפול בבעלה היה מפרך וקשור עם העלמת דאגתה לעתידו. והיא אמצה את רוחו ועודדה אותו והסירה כל דאגה וחרדה לבאות.

עמדתי ביראה וכבוד בפני האשה הנפלאה הזאת, שעבדה קשה בגופה וברוחה ושמרה תמיד מרץ ואומץ רוח על אבא החולה ועודדה אותו ברוחה הטובה, בתבונתה ומסירותה לו ולאידיאליו הנעלים, ושחררה אותו מכל דאגה לבית ואף לחנוך ילדיו, ועמדה לימינו במצבו הרופף, בידעו שצועד הוא לקראת המות הבטוח.

ואז עלתה השאלה בפני: האם בלי האשה הזאת היה אבא יכול במצבו הנואש לחיות עד עתה? האם לא היה נופל מכבר עקב ההתרגזויות ויאושו מיחס מחרחרים ומלשינים שקמו בדרכו, ביחוד בשדה ההוראה, שלא יכול היה לפעול לפי הרגשתו, ושאכלו

את לבו והגבירו מחלתו. וכי כמה וכמה מהעולים החדשים בעלי מעוף ואידיאלים; עזבו את הארץ או נפלו בדרכם, בשל אכזבת נשותיהם וחולשתן?

מאז ועד היום הזה נחקקה בלבי ההערכה לנשי הבילויים [הבי"לויים], ושאר הבונים החלוצים הראשונים, בתור ה"שאור שבעסה" בכוכם [בכוחם] וגבורתם של בעליהם.

וכך נגמרו ימי ילדותי העליזים ומחוסרי הדאגה, והחלו ימים עגומים שהרגשתים והנני זוכרם בקדרות, למרות שלא הייתי אז די מבוגר לתפש [לתפוש] את גודל האסון, ולא יכולתי לשער את תוצאותיו על חיינו הבאים.

ב"בית התבשיל"

לאחר מות אבא, נשתנו חיי ביתנו לחלוטין. אמא עם שלשת ילדים, ועוד תינוק שנולד חדשים אחדים לפני מות אבא, נדרשה לעזב את הבית המרווח בן 4 החדרים ועד שתתפנה דירה אחרת באחד מבתי הפקידות עברנו לגור בבית קטן שנשכר עבורנו ע"י הפקידות בבית "שמחה הנגר" ברח' המוביל ליקב מול החורשה המשתרעת מהרחוב הראשי ועד רח' היקב. גם הוריה של אמי, עברו לגור לצריף שבחצר בית זה, למען עבור אח"כ אתנו יחד לדירה המובטחת.

מיד לאחר מכן, בקיץ 1896, נפטר גם התינוק ובימי החופש נסענו לבית דודתי מרים יצחקי ששמשה מילדת בעקרון והיתה לה דירה מרווחת שם למרות היותה רווקה, ושם בלינו את חדשי הקיץ האחרונים.

אצל המשפחה בעקרון

עקרון היתה אז קטנה בת 2 רחובות בלבד. ברחוב הראשי היו 4 בתים טוריים שכל אחד מהם הכיל 4-5 דירות שבהם גרו המתישבים הראשונים דאז ובמרכזו בנין ששמש בית כנסת ובית ספר, והרחוב השני הוביל למקום הברכה, מכון המים והכניסה ל"פרדס הברון" ועל ידו בנין בית הפקידים. שהכיל ארוות ובראשיתו וסופו בנינים בני 2 קומות. בבית אחד שכנה דודתי ובבית השני 2 אגרונומים רוקים [רווקים] ששמשו בפרדס ובכל ענייני המושבה. אמא ואחותי לנו בבית הדודה ואני ואחי הלכנו ללון לבית הפקידים הנ"ל. כן גרה באחת הדירות ברחוב הראשי דודתי חוה הרשקוביץ, אחותו של אבא, אלמנה צעירה עם 2 ילדים קטנים. ויום יום הלכנו אני ואחי לבית הכנסת לשם אמירת קדיש

ובדרך בקרנו בבית הדודה הזו. מזון היה לנו במדה רבה וביחוד ירקות ופרות שספקו לנו מפקחי הפרדס אשר גדלו כל מיני ירקות ופרות ואפילו דברים שלא היו עדיין בארץ כגון אספרגוס, ארטישוקים ושזיפים, ומשמש ואפרסקים מזנים צרפתים. כל יום לפנות ערב, רכבה דודתי והפקידים על סוסים ולנו הילדים נתנו חמורים שעליהם טילנו כל יום שעות אחדות. וכך היתה לנו מנוחה ושקט לאחר חדשי הסבל והאסונות של מות אבא, והתינוק.

שריפה בבית וגנבה

מאותה דירה ארעית בראשון זכורים לי 2 מקרים: 1) באחת השבתות, שבהן התארח בביתנו תלמיד ממקוה ישראל, מעולי בולגריה, ולן בביתנו, התעוררנו והנה כל הבית מלא עשן ונחירינו ואזנינו מלאות פיח. אחת הפתיליות במטבח שעליהן עמד ארגז הפח עם הבקבוקים המלאים מים רותחים וארוחת הצהרים (חמין) התחילה מעשנת וגרמה לעשן ולפיח, ורק בדרך נס לא נגרם לאף אחד נזק יותר מאשר כאב ראש.
2) באחד מלילות החורף, כשגשם חזק נתך ארצה מלווה רעמים וברקים שמענו לאחר חצות הלילה געיות קורעות לב של פרתנו והגעיות בחצר מחוץ לרפת. כל השכנים הובהלו ובצאתנו ראינו ערבי בורח מעבר לגדר, ונעלם בחשכת הלילה, לפני שהגיעו השומרים של המושבה. צפצוף השומרים ורדיפתם אחרי הגנב בלילה הסוער מרעמים וברקים עשו עלי רושם כביר.

קרובי המשפחה היו לי במושבה רק הסבא והסבתה יצחקי ובתם מרים שגמרה "מילדת" ובית דודי ודודתי באריס [בוריס] ורבקה לובמן. לבית הסבא, שגרו באחד הבתים המרוחקים במושבה היו שולחים אותי גם למשך ימים רבים, כשחליתי באחת ממחלות הילדים המדבקות כסקרלטינה, אדמת וכדומה, כי לא בביתם ולא בשכנותם היו ילדים. [...]

במשפחת יצחקי - מיילדת ומוסיקאים

זוכר אני כי בהיותי פעם מורחק מביתי ושהיתי בבית הסבא, בקר אותם אחד מבניהם הגדולים, הרמן, שבא מרוסיה והיה יודע נגן בכנור. המופלא בעיני היה, שהדוד הזה נגן אך ורק בעמדו לפני הראי, בעשותו העויות משונות, היות והיה נתקף לפעמים בדכאון ואז לא היה שפוי בדעתו. תמונה זו עומדת לנגד עיני עד היום הזה. וכן זוכר אני גם את בקורו של נכדם, היינו בן דודי ויטיה,

שהיה סטודנט ברוסיה והיה לבוש בגדי שרד עם כפתורים נוצצים ומבריקים, רובשקה וחגורת עור רחבה, והיה מקניט אותי בשאלות חשבון קשות ומסובכות.
במורד הגבעה שעליה עומד בית הכנסת, בדרך לבית הקברות גרה אחותו של אבא, רבקה עם בעלה באריס (דב) ובתם בצריף. הצריף הזה שמש בית ועד לכל הצעירים שבאו למושבה לבקור או לחפוש עבודה, כי בית זה היה בית עברי, לאומי מלא אדיאליזם לכל בעיות הישוב החדש. אני בקרתי שם לפעמים עם אחותי ואחי הגדולים ממני ותמיד נתכבדנו ב"דברים טובים" מעשי ידיה של הדודה רבקה. אך הרושם הכי חזק שנשאר בזכרוני היה הולדת הבן שנקרא "זרובבל", שם בלתי שכיח אז, וביחוד יום בואו בבריתו של אברהם אבינו:

ברית מילה וריקוד קז'צ'וק

זה היה בראשית שנת תרנ"ה ול"ברית" נתאספו ובאו צעירים וצעירות מכל קצוי הארץ, שהיו קשורים קשר נפשי וידידותי למשפחה נאורה זו, ולשם זה סודרו שולחנות בחצר, ועל חבלים מתוחים בין עץ לעץ תלוי פנסים של ניר מגוון בכל הצבעים ובתוכם נרות דולקים, והתאורה הזו שנראתה מכל גבעת המושבה, משכה אליה את כל בני המושבה והשמחה היתה גדולה. השירה של שירי הארץ בעברית ובזרגון נשמעו עד למרחוק. וביחוד משכו את עיני הרקודים בהשתתפות כל הנוער. ראיתי בהזדמנות זו בפעם הראשונה את דודי באריס רוקד קזצוק רוסי, לקול מחיאות הכפים של כל הקהל, והוא הפליא אותי בתנועת רגליו הזריזות. כל התמונה הזו נחקקה בזכרוני ולבי, לב ילד בן 4½ וחצי, ועד היום עומדת לפני התמונה המרהיבה הזו.

מנהגי מסורת

בביתנו אנו היו החיים תוססים ביחוד בימי החגים, וכל המכרים והידידים היו הולכים בחגים אל ביתנו, בית "גיטל לובמן", לאכילת "קוגל" ומעשי אופה אחרים בלווית כוס יין או קוניאק. בחנוכה היתה אמא עושה לביבות, ו"ווארעניקעס" ממולאים בשר וכבד, באמנות מיוחדת, ובפורים "אזני המן". ביחוד גדולה היתה השמחה בחג הסוכות, בסוכתנו שבנינו מכפות תמרים, ואנו הילדים טפלנו בקשוטה בפנסים של ניר מגוון ופרות על הענף ועליו הירוקים ובסוכה זו באו כל מתפללי בית הכנסת בשמחת תורה לכבוד אבא שהיה "חתן התורה" המסורתי במושבה, ללגימה ואכילת קוגל

ומיעים ממולאים וכו', והשירה והזמרה היתה כדת. באותו יום חל גם יום הולדת אחי אברהם וכל אחר הצהרים מלאו את הבית חבריו ובלו את השעות האחרונות של החג בסוכה גדולה זו. [...]
בבית הספר בו למדתי נתחלפו המורים כמעט בכל שנה ושנה. וביניהם טפוסים שונים מאד זה מזה. הנה המורים העקריים לשפה העברית ודקדוקה, תנ"ך ולמודי דת היו: **ישעיהו לוין, אריה ליב הורביץ, מרדכי זינגר, אשבל, שמואל סגל, משה בר וייס**. [...] מר לוין היה יושב בשקט ליד שולחנו ומדבר בשקט ומטיף תורתו בנחת והתלמידים ידעו לכבדו. [...

מורים, מורים...

אחד המורים הכי מכובדים וחביבים היה **רבי מרדכי זינגר**, ששמש במושבה שוחט ובודק, מוהל, מסדר קדושין, "בעל קריאה". הוא היה גם מהמורים היחידים אשר נתן שעורים בלמודי היהדות לגדולים וקטנים מחוץ לכתלי בית הספר בערבים ובימי החופש, ותמיד נשא דבריו בנועם ומתיקות מיוחדת על דברי מוסר והשכלה, דברים שיצאו מן הלב ונכנסו ללב שומעיו ותלמידיו. שפתו, עברית בהברה ספרדית, היתה ברורה וקולו שקט ומוסיקלי. הוא עבר גם לפני התבה [תיבה] לפעמים למוסף בשבתות ובחגים לשביעת רצון כל שומעיו. אותו ותורתו כבדנו וזכרנו כל חיינו.
את המורה **יודילוביץ** לא אהבתי כי היה אדם סוער וקשה לב אך כבדתיו בשל כח הלחימה ועז רוחו להחיאת השפה העברית והפצתה בכל הדרכים האפשריות וכן על המקצועות המעניינים אותי ביותר, שלמד, כגון חשבון, "תורת החמרים", מה שקראו אז אנשי הפקידות הצרפתית "לָסון דֶה שוז". [...]
המורים לצרפתית וערבית גם הם התחלפו מפעם לפעם ולא חבבו עלינו את הלמוד, שהיה בעינינו כמוטל עלינו בכח הפקידות והשלטון, הזר לרוחנו. אך עלי להודות שבהשואה לבתי ספר אחרים בארץ היו לנו מורים הגונים ובעלי משקל **כאבולעפיה וג'ורגי** ואח"כ **כרסנטי, ממן ופניזיל**, שאין להרהר אחריהם כעל נותני שעורים בלבד אלא היה בהם גם נוהג קרוב לרוחנו וחיינו במושבה.

שמות עבריים במושבה

אחד הדברים שעשה עלי רושם אז וגרמו לי נחת רוח היו שמות הילדים הנולדים במושבה שזכו לשמות עברים לא רגילים אז, אף אם אחדים היו מלאכותיים. ביחוד עשו זאת המורים והקרובים

לעבודה התרבותית. ילדי המורה הורביץ נקראו: **רוממתי-עזר, שאר ישוב, עברית-חיה ולביאה. ילדי יודלוביץ: יפת, ישבעם, חירם, עמוס, חובב,** שם וכמו"כ [וכמו כן] נקראו בראשון שמות ילדים **זרובבל, עשהאל, חננאל, יואב, עמנואל, הֵימן, בועז, נעמן, ישי ואיתן. וילדות: חשובה, אפרת, ימימה, ברוריה, מאירה, זמירה, בת-שוע, עדינה, פועה** ועוד. [...]
על שנוי שם משפחה זוכר אני רק מקרה אחד של חברי **יעקב צנציפר** שבהשפעת המורים שנה [שינה] שם משפחתו ל**"קן-צפור".**

בית ספר לבנות

באופן מגביל [מקביל] לבית הספר שלנו שהיה לנערים בלבד, נפתח גם בית ספר בנות בהנהלת אחת מבנות המושבה שנשלחה פריזה להשתלמות לשם הנהלת בית הספר כזה ובהם הורו גם מורים של בית ספרנו כמה מקצועות עבריים. אך לא הייתה כל השתתפות של נערים בבית ספר זה. וכשעשו נסיון לשתף נערים במקהלה לזמרה בבית ספר לבנות, קמה מהומה גדולה במושבה וביחוד בין הדתיים אשר דאגו אף ללחץ על הרב הראשי ביפו, עד שהמפקח היה נאלץ לבטל מנהג זה, למרות שהשתוף נעשה, מפני שבבית הספר לנערים לא היה כל שעור של זמרה.
שעורי התעמלות הונהגו רק יותר מאוחר, ואף מכשירי התעמלות נרכשו אז עבור ביה"ס שלנו. מאורעות מיוחדים, בבית הספר לא היו לנו הרבה, מלבד כשנודע על בוקר הפחה הירושלמי בלוית "מודיר אל מַועָרָף" המפקח על החנוך הממשלתי, הלבישו את כל התלמידים תרבושים לראשם, במיוחד ליום חג זה, ולמדו אותנו לקרוא "פַאדִישָה הֶמִיז צ'וֹק יאשאר" הכרוז שנכתב גם מתחת לנשר התורכי שצוייר על הקיר של אולם בית הספר בתורכית, ואשר פרושו: "מלכנו יחיה לעד". ובבוא הפחה עלינו היה לקבל את פניו במסדר ובידינו כפות תמרים וגם צלומים של המורים והתלמידים נעשו כשכולנו חבושים תרבושים.

ביקור הפָּחָה

המורים, אשר לפי טבעם לא היו יכולים להשפיע על התלמידים בדרכי נועם ודברי מוסר, סבלו הרבה מתעלולי הילדים, וכשקצרה ידם ורוחם לשלט בהם, נאלצים היו להשתמש גם בענשים. [...] הענשים, שהיו לפעמים קשים מאד, נשארו חקוקים בזכרוני בשאט נפש ובחרדה. [...] [הערת העורכת: הכותב מפרט סוגי

עונשים קשים מנשוא. מצאתי כי אין זה מן הראוי להביאם כאן.] כמובן שהמורים קשי הלב וקצרי הרוח האלה לא נהנו מאהבת התלמידים והערתם [והערכתם], אף אם היו ראוים לכך בתור מורים טובים ומלומדים מאד. גם חבריהם המורים האחרים סבלו הרבה בראותם את דרכיהם בחנוך אך לא יכלו לדבר על כך בגלוי, כי טרם היתה אחדות בין המורים בענין החנוך ואף לא בתכנית הלמודים ודרכי ההוראה וכל אחד לְמד ונהג לפי הבנתו ודרכו הוא. ההנהלה לא יכלה לשלט אז במורים בפרטי החנוך ובית הספר הושתת על שני עקריים לאומיים בלבד: כי תהיה שפת עברית מדוברת בפי התלמיד וכי רוחו תהיה רוח עברית וירגיש כי הוא אוהב עמו וארצו.

דרכי חינוך נלוזות

המורים שמוצאם היה שונה, נתקבלו למורים רק מפני שהיו משכילים דוברי עברית מבלי כל תעודות או הוכחות על נסיונם בהוראה ועל כן נתבררה כשרותם לתעודתם מתוך הנסיון ועל כן גם התחלפו המורים כמעט בכל שנה בכל המקצועות ורק מעטים פעלו באותו מוסד תקופות ארוכות יותר. היחס בתוך חבר המורים היה רופף ואף היו קנטורים, מלשינות וחתירה ביניהם.

ואבי, מי שהיה המנהל והמפקח סבל ביותר ממצב זה ובמיוחד ממלשינות פקודיו וחבריו בהוראה, והורדת יוקרתו בעיני הפקידות. הוא היה ממונה מ"הפקידות" של הנדיב והיה צריך להלחם עם הפקידים על כל צעד ושעל לשנוי תכנית ביה"ס, שלא היתה לפי רוחם. ורק אדם שקט ונבון, כאבי המנוח הצועד לאטו בזהירות יכול היה להכניס את המהפכה שנעשתה אז לקראת בנין בי"ס עממי עברי, כפי שהוא נוצר במשך שנים אחדות. ומאידך היו מורים צעירים, תוססים וסוערים אשר כבדו את המנהל בגלל רוחו הלאומית, אך לא היתה להם סבלנות, ואשר בקרו קשות את מתינותו והאשימוהו בחולשתו כנגד הפקידות, ואף הביאו דבתם רעה עליו בפני הפקידים, ודברו עליו רעות בשל מאמריו הנלהבים בעתונות העברית בארץ ובחוץ לארץ, על תחית העם, הארץ והשפה העברית.

סבלו של מנהל

לאחר מלאת שנה למות אבא קבלנו דירה גדולה מול הכניסה ליקב [הוא "בית התבשיל"] והבית עמד בקצה הפרדס שהשתרע

מהרחוב הראשי ועד היקב. אמא קבלה פנסיה קטנה של 3-4 נפוליון לחודש. מיד לאחר זאת נשלחה אחותי אידה להשתלמות בפריז, להיות מורה באחד מבתי הספר במושבות. ונתנה הבטחה מהפקידות שיסדרו גם אותנו, אחי אברהם ואותי, להמשיך למודינו.

הווי הילדים במושבה

הנסיעה ליפו ללוותה היתה בשבילנו הילדים מאורע חשוב, ואף הצטלמנו אז ביחד אצל הפוטוגרף היוני סבונז'י ביפו. אנו הילדים הלכנו יום יום לבית הספר שהיה כאמור בקצה המושבה השני, מתחת לבית הכנסת, ודרכנו היתה תמיד, דרך חורשת האקליפטוס עד הרחוב הראשי [...].בימי שבת לאחר הצהרים נפגשנו לרוב עם שאר החברים בני גילנו, והיות ותמיד הלכתי עם אחי, היו חברי אז רק בני גילו של אחי. נפגשנו בבית סמולצנסקי שהיה הבית האחרון שברחוב הראשי, בדרך לחולות, כי שם היה לאחי חבר בגילו, מאיר, ואחיו בועז בגילי, ושם שחקנו בחצר הגדולה שמאחורי הבית או שיצאנו לטיולים לחולות ומעין "עין הקורא". לפעמים אהבנו ללכת לבית יודילביץ שבו היו ילדים מרובים בגילנו ושם קבלנו תמיד גרעינים (פֶּפִּיטָס) ושאר דברים טובים. בני הבית שם הצטינו במוסיקה: שירה וצפצוף בפה ע"י הנערים או נגינה על הפסנתר ע"י הבנות.

"לא עשיתי כלום"

מאותו הזמן זוכר אני טיול שלנו לחולות שעבר לדרך החול המוביל לעזה, ואשר בו עברו תמיד שירות גמלים. בשבת אחת בדרכנו חזרה לאחר מנוחה תחת השקמה היחידה שבסביבה ועברנו בשורה של זוגות זוגות בדרך, נפגשנו בשיירה של ערבים על גמליהם והופתענו כשאחד הערבים ירד מגמלו עם מקל ארוך בידו העמיד עצמו שוטה והתחיל מתגרה בנו ומניף מקלו לעומתנו. חברנו דוד שהלך בראש קרא אלינו: "אל בהלה, לכו באומץ כנגדו ואל תתיראו"! אך לסוף התחלנו לברוח משני צדי הדרך, ואני שהייתי הכי קטן בחבורה ופגרתי במרוצת הבריחה נתפסתי ע"י הערבי הזה. בהניפו מקלו עלי, קראתי מתוך בהלה: "אַנַא מוּש בָּיסָאווִי מאומה" (לא עשיתי כלום) בערבית משובשת, אך בהרימו מקלו ורצה להנחיתו עלי התחמקתי מתחת מקלו, וברחתי. מאז היתה קריאתי "אנא מוש בסאווי מאומה", למימרה במושבה ותמיד הזכירו לי את דברי אלה.

במשק

בבית גרו כאמור גם הסבא והסבתה שלי. הסבתא אהבה מאד לטפל במשק הבית וגדלה בחצר 2 פרות ותרנגולות. הרועה הערבי "עָבד", קִטֵּע יד שמאלו היה לוקח יום יום את הפרות לעדר הכללי של המושבה למשך כל היום. בבוקר בבואו לקחת הפרות, חלב אותן בידו האחת הימנית ובערב בשובו מהעדר בא לחלבן בפעם השניה. סבתי השתמשה בחלב לבני המשפחה, לפעמים קבלנו, אנו הילדים, גם כוס חלב חם ומקציף ישר מעטיני הפרה. וכן מזגה סבתי חלב בכדי חרס קטנים אשר לאחר כמה ימים הורדנו מהן את השמנת מלמעלה ואת החלב החמוץ, הרותח, יצקנו לתוך שקיקיות של בד לבן אשר תלינו אותן עד שכל הנוזל יטפטף ויצא, ולאחר מכן שמנו על השקיקיות לוח ועליו משקל כבד וכך קבלנו גבינה לבנה רכה וטריה. מהשמנת עשינו גם חמאה ושתינו את "חלב החמאה", היינו המים, שנשארו לאחר התגבשות החמאה. בכל העבודות האלו טפלנו הרבה גם אנו הילדים ברצון, אך העבודה שלא שמחנו עליה היתה נקוי הרפת ואסוף הזבל. אך סבתנו ידעה למשוך את חשקנו לכך, בשלמה לנו בעד כל נקוי הגון "עשיריה", לקנית ממתקים.

מחיי הפרות זוכר אני מקרה מוזר: פרה מבכירה מְלטה [המליטה] עגל זכר נחמד שכל היום שחקנו אתו בחצר. לאחר עשרה ימים לערך מצאנו בבקר את העגל הזה כשאזנו הימנית קטועה והדם עוד נזל ממקום הפצע. בכינו לאסון שקרה, ורצינו לדעת את סבת המקרה. והנה ספרו לנו שהרועה הערבי הוא שקטע בתער את האוזן, למען יהיה העגל הבכור הזה "בעל מום" ולא תחול עליו גזרת "בכורות" המיועדים לקרבן. ערבי זה ידע את מנהגי היהודים ועשה זאת בלי ידיעת בעלי הבהמות, כי ידע שאין לעשות כך בידי הבעלים, אלא שהמום יהיה "מקרה אסון".

התרנגולות, וביניהם התרנגול היפה, הסתובבו כל היום בחצר ובצאת הסבתא אליהם, עפו טסו אליה מכל צד עוד לפני קריאתה "ציפ ציפ, ציפ" ורק לפעמים רחוקות זכתה אותנו במצוה זו של פזור גרעינים, וזרעונים שונים למאכלם, והרשתה לנו להשרות שאריות של לחם במים והעמדת הקעריות בלול.

סיגריות לרפואה

עוד עבודה בבית שהוטלה עלי היתה מלוי "סיגריות". הסב שלנו היה חולה ב"קצרת" והרופא צוה עליו לעשן סיגריות "בֶּלַדונה". העשב הזה קבלנו בבית המרקחת וקנינו "גילזות", גלילי ניר דק

עם פיפיה של קרטון, ואני הייתי המומחה למלוי הגילזות בבלדונה ע"י מכונת מלוי מיוחדת. ובעד מלוי כל 100 סיגריות הייתי מקבל תמיד שכר מיוחד של עשיריה. וכך הרוחתי 5-8 עשיריות לחדש מעזרתי להורי אמא.[...]

"שחיטת כפרות" ולהקת תנים

אנו רק עבדנו בשליחותו [של סבא]. וביחוד בהליכה אל השוחט לשחיטת העופות בימות כל השנה וביחוד בליל ערב יום כפור לשחיטת הכפרות. וזוכר אני לילה שכזה שהלכתי הביתה ממרכז המושבה לביתי דרך חורשת העצים ובשתי ידי התולות לצדדים אני נושא תרנגולות שחוטות שהדם עוד נוטף מהן. והנה רואה אני מאחורי להקה של תנים הולכים ומתקרבים אלי וכל נסיון להבריחם נכשל, כי ידי תפוסות היו בתרנגולות, ולהיפך כל הנפת יד הטילה טפות דם עליהם שהגבירו את תאותם וככל שהתאמצתי לברוח מהם הדליקוני. ולמזלי הגעתי במרוצה לרחוב המואר בפנסים, בקצה החורשה, ורק אז עזבוני.

בימי החופש הגדול, שחל בעת הקציר והבציר, היינו נוסעים לגדרה לבית אחד מידידי ביתנו, לבלות את הימים שם. בראשון לציון לא גדלו תבואות אלא רק גפנים, וימי הבציר היו ימים של עבודה קשה ומהומה ורעש ביחוד ליד היקב (מול ביתנו) ששם נתאספו כל סלי הענבים המובאים מהמושבות הקרובות והרחוקות לדריסת היין ביקב.

בעונת הבציר

בני ראשון הביאו את סלי הענבים על גבי עגלות רתומות לסוסים ועלו ישר על לוח המאזנים הגדול שבחזית חדר המשקל. בחדר קטן זה, ישב השוקל ליד המאזנים וכשעלתה העגלה, העמוסה סלים, עם הסוסים והעגלון על הלוח הגדול העגלון היה מכריז על שם הכורם, השוקל מכריז על מספר הקילוגרמים והמזכיר רשם בפנקסים. העגלה זזה ונכנסה לתוך חצר היקב ולאחר הורקת הסלים לתוך מכונות הדריכה חזרה העגלה עם הסלים הריקים ועלתה שוב על אותו הלוח. שוב נשקל ונרשם, והכורם קבל פתק על המשקל ברוטו, ונטו של הענבים שמסר.

בני המושבות שמחוץ לראשון, ביחוד גדרה, היו מביאים את סלי הענבים לרוב על גבי גמלים שקשרו משני צדי הדבשת את הסלים במספר 4-6 סלים לכל גמל.

בביתנו שעמד מול הככר הגדולה החומה והרועשת הזו רתח

הסמובר למן 6 בבוקר ועד 12 בלילה, כי כל הכורמים מהמושבות ואף מראשון, היה קופצים מפעם לפעם לביתנו ללגימת תה מהביל ומנוחה קצרה. ואמי היתה שולחת אותנו בימים אלה למקומות אחרים, וביחוד לגדרה. [...]

ביקב פנימה

בהיות דירתנו מול היקב, היינו, אנו ילדים השכנים מבקרים לעתים תכופות בכל מכמני היקב הגדול, על חדרי המכונות, דוד ההסקה, עשית הקרח, תחנת הכח לחשמל ליקב בלבד, וחדרי הברכות ומיכלי היין התוסס. בקיא הייתי כבר בכל המבואות החשכות, במנהרות התת קרקעיות ובחדרי הכנת החביות, שטיפת הבקבוקים וכו'. הייתי לוקח בידי נר של חֶלב ומתהלך בכל היקב כבתוך ביתי. והכל ענין אותי. ביחוד החשמל השולח חוטיו לכל עבר אל הנורות שבתוכן להטו החוטים הרועדים, וכן תעשית הקרח. דפוסי מתכת ממולאים מים זכים הורדו לתוך ברכה מלאה חומר חום חריף הריח, אשר הקפיא את המים או כל דבר אחר שהורד לתוכו. והיינו מביאים מהבית אבטיחים או אשכול ענבים אשר לאחר הנחתם על החומר הכימי הזה למשך רגעים אחדים היו נקפאים ונשארו קרים מאד במשך שעות רבות בבית. ובדיוק ממול חלון ביתנו על הרחבה שבחזית היקב הועמד פנס גדול חשמלי אשר בעבור בו זרם החשמל התחילו הקוטבים ללהוט ואף להתיז לפעמים חתיכות מתכת בוערת. וכך למדתי להכיר לראשונה כיצד עושים קרח ואת מאור החשמל.

העברת ציוד כבד אל היקב

וכמובן שהיתי "מחותן" בכל מאורע מסביב ליקב ולמכוניו. כשהיה מגיע מצרפת דוד גדול או אחת ממכונות המנועים הגדולים, ידעתי כבר מראש, כי נשלחו עגלות וסוסים לנמל יפו להעברתם לראשון. ויפה היתה תהלוכת 16 זוגות הסוסים המושכים את המכונה הכבדה שהונחה על מספר של עגלות קשורות זו לזו. לסוסים היו 16 עגלונים וכל אחד מהם היה מאיץ בקולי קולות ומצליף בסוסיו, בדרך הקשה של חול עמוק. התקהלות בני המושבה וביחוד הילדים היתה גדולה וגם הם לוו את התהלוכה הזו עד לשער היקב.

כן זוכר אני את הימים בהם שהו במושבה פועלים איטלקים שהובאו במיוחד לבנין הברכות של בטון מצופות מבפנים בזכוכית. בהפסקות וביחוד בגמר העבודה היו יוצאים לרוב בגילופין מן

העבודה ועל הרחבה ובדרך למקום מגורם היו שרים ורוקדים לצהלת הילדים המתרוצצים אחריהם: "מַפּוֹם, מַפּוֹם, מַפּוֹם, מַפִּים מַפּוֹם!"

ביקור ביאליק ורבניצקי ביקב

כשנה לערך לאחר גמר הבִּרכות זכינו בראשון לבקורו של ח.נ. ביאליק עם חברו רבניצקי. ובבקרם ביקב, זוכר אני שנתלויתי גם אני אל כל הקהל שהלכו אתם ובהיותנו באולם התת קרקעי שבו נבנו הברכות, נפתחו לראוה ברכות אחדות שהיו עוד ריקות, וכל אורח הציץ לתוך הברכה בהכניסו ראשו דרך הפתח הקטן שנפתח לשם כך. לאחר ביאליק, הציץ גם רבניצקי, ובהוציאו ראשו מתוך הפתח העיר ביאליק בלצון:
"רבניצקי יצא מן הכלים"!

"לוסטיג און לעבעדיג"

מימי ילדותי אז, זכור לי חוזר על הפתחים, שהסתובב במושבות והיה ידוע בפינו "לוסטיג און לעבעדיג". האיש היה גבוה ומגודל זקן ששיבה זרק בו ולבושו קרעים. תמיד היה במצב רוח טוב ודרכו לחרוז חרוזים ולפזמם בשעת דבורו. כבר בעלותו על מדרגות העץ בביתנו היה מכריז ישר:
נישט געזארגט און געטראכט
נאר געלעבט און געלאכט
אמא כבר קלטה מהמטבח את פזמונו וידעה את הבא, בקשתהו לשבת אל השולחן שליד המטבח ושאלה אם יאכל "דבר מה חם" ועל זה ענה שוב בחרוז:
נישט קיין סאך און נישט קיין ביסעל
נא אפולה שיסל
אכל לשבעה, הפטיר שבע ברכות, והסתלק להמשיך דרכו לבתי השכנים האחרים.

בית העם

בשנת 1897 חנכו בראשון את "בית העם", אולם גדול שישמש לאספות, הרצאות וחתונות לבני המושבה. הבנין נבנה מאחורי ברכת המים בחורשה. השמחה בשעת חנוכת הבית היתה גדולה, וכל התקהלות צבורית במושבה מצאה מקומה בבית הזה. כאן היו האספות הכלליות של האכרים, כאן היו הרצאות מדעיות פופולריות שנתנו ע"י משכילי האכרים והפקידים כגון מנשה מאירוביץ, האגרונום, ד"ר אהרן מזיא הרופא, בוריס אוסובצקי

רק עברית

היינן והכימאי וכו' וכו' כן היתה תלויה בפתח בית העם תבה מיוחדת שכל תאב דעת היה יכול לזרוק לתוכה פתק עם שאלתו. ומענין היה לשמוע את תשובת המומחה לאותו מקצוע, שנתנו בכל מוצאי שבת. והרבה למדתי מפי החכמים והמשכילים האלה, כי לא ותרתי על בקורַי לבית העם. כן היו מרצים אורחים באים בחוץ, וקהל רב זרם לשמוע הרצאתו או הקראתו, ואנו ביניהם. אך בהיותנו לרוב לוחמים קיצוניים לעברית, היינו נמנעים מהכנס לאולם, אם המרצה דבר "ז'רגון" ואף פעמים אחדות היו גם נסיונות להפריע. כן קרה בשעה ש"אנכי" בא לקרוא באידיש את "רב אבא" שלו, ומר זיטלובסקי שבא להרצות גם הוא באידיש, וביחוד שידענו שהוא בין האידישיסטים המושבעים ועל כן מחינו נגד הופעתם.

ביקור הברון רוטשילד

באולם בית העם נתקבלו כל האורחים הדגולים: בשנת 1899 היה גם הברון רוטשילד וגם תיאודור הרצל. המושבה עטפה חג לכבוד הנדיב, המיטיב למושבה והדואג לקיומה. על בקורו הראשון שמעתי הרבה. אז היו דרישותיו תקיפות על צנע ופשטות בחיי האכרים, וביחוד קָבל על אלה שהוא נתן להם נחלאות במושבה, ועל יחס האכרים לפקידות שלו. במשך השנים שבין בקורו הראשון והשני שנה קצת את דעותיו והיה גמיש הרבה יותר ואף שוכנע שהמציאות הוכיחה, שיש לנהג לפי רוח ההתקדמות ולהסתגל לעובדות. ביחוד, בנוגע להנהגת הלשון העברית שקמה לתחיה במדה הרבה יותר גדולה מכפי שהוא תאר לו בראשונה. בחיי התרבות שמח מאד על הגשמת השלטת העברית בחיים ורק על רבוי הפסנתרים בבתי האכרים, קבַל ורגז. יכול אני לזכור מבקור זה רק אפיזודה קטנה שבשעת בקורו היה יו"ר ועד המושבה, יהודי מיוצאי ורשא, אשר לא ידע במדה מספיקה עברית וכל נאומיו והכרזותיו היו בז'רגון, שבאוזנינו הילדים שחונכו כבר בעברית, צרמו דבריו ביחוד בהגוי הורשאי שלו. ובשעה שיו"ר הועד הזה הלך בראש התהלוכה ברחובות המושבה קרא: יחי הברון והברונית, באידיש, ובאזנינו צלצלו ההכרזות: שְׁלָעפט דעם ברון מיט דער בארוֹנעסע" ומכל העברים נשמעו קולות הילדים המחכים [המחקים] הכרזותיו הנ"ל.

הרצל "מלך היהודים"

בקורו של הרצל עשה עלינו רושם הרבה יותר גדול ולמרות שדבר גרמנית השפיעה הופעתו המלכותית עלינו עד מאד, אף כי בקורו היה קצר כי מהר לשוב למקוה ישראל לפגישה עם הקיסר וילהלם שעבר מיפו לירושלים. הרבה מתושבי ראשון לציון ורוב הילדים לווהו בצאתו לדרכו ורצו אחריו עד מקוה ישראל. וכך זכיתי גם אני לראות במחזה המפואר של פגישת הקיסר עם מנהיג הציונות ליד שער מקוה ישראל. ותמונה מרהיבת עיניים של הקיסר שקסדתו על ראשו עטוף עבאיה של משי לבן אשר הפסיק רכיבתו על הסוס, התכופף אל היהודי בעל הזקן השחור היפה, כשהצלינדר בידו ושוחח אתו רגעים אחדים, ואנו קראנו לאחר מכן: "יחי מלך היהודים! יחי ד"ר הרצל"

ביאליק בחולות

מבקורו של ח.נ. ביאליק במושבה זכור לי עוד מעשה בטיול לחולות שעל שפת הים. בהגיענו לחולות בשעת בין הערבים, עת שקיעת החמה, שהאדימה את האופק ואת העננים הקלים בו, נעלם פתאם ביאליק מתוכנו ורק לאחר חפוש אחריו מצאנוהו יושב על ראש גבעת חול שקוע בחזיונותיו. והנה פרצו מפינו דברי השיר: "על ראש גבעה בדד דומם, יושב לו המשורר"... וקול שירתנו במקהלה, העיר אותו, וחזר לקהלנו. [...]

אל בית היתומים בירושלים

לאחר גמרי את בית הספר במושבה וקבלתי תעודת גמר, התכוננתי לנסיעה ירושלימה לקראת שנת הלמודים החדשה תרס"ב 1902. לא היה לי כל מושג מה יהיו חיי שם, כי לא ידעתי ולא כלום על בית הספר למל שבו אלמד ולא תארתי לי מה טבעו של "בית יתומים" שבו הייתי צריך לחיות, אך היות ואחי נמצא בפנימית בית הספר אליאנס בירושלים, ודודתי מרים יצחקי גם היא עברה לגור ולעבוד כמילדת שם, הייתי רגוע פחות או יותר. וכי היתה לי ברירה? אמי שמחה לצאתי להמשכת למודי, למרות שנשארה לבדה עם הוריה הזקנים וכל שלשת ילדיה עזבו את הבית. ולהיפך הרבה חזקה את לבי לקראת הבאות כי ידעה היטב שרגיש אני מאד מאד באהבתי אותה ואת ביתנו וגם ידעה אל נכון שנכונו לי ימים קשים ושנים קשות של הבלגה ואורך רוח למשך שנים רבות" [...]

In this context, we mourn the sudden death of the team member, **Shuly (Zamsky) Malkin** and mention her important contribution to the development of the album.

From our historical archives are being brought up memories of a township's inborn who describes in detail the life in the young and developing Rishon-Lezion, the children's milieu in the township; the Hebrew school that was the first in the country and in the world that all studies were taught in revitalized Hebrew, using Hebrew books especially prepared for the school; the winery and days of the grapes harvest and the visits to the township of Hetrzl, Bialik and other distinguished personalities.

Summary

Mrs. Nava Kessler began to manage the museum a year ago. Until her arrival, and despite of the sudden death of the manager Rafi Galante, the Museum's activity was conducted over a lengthy period of time by the team, who led successfully to completion the exhibitions and the events planned.

In this pamphlet the mayor, Dov Tzur, and the museum's manageress Nava Kessler present the unique program of renewal of the historic city of Rishon - Lezion and turning it to a center full of live and activity.

Later in the pamphlet, the Curator of the Museum is surveying the new exhibitions opened last year: an exhibition in honor of the completion of hundred years since the immigration to Rishon Lezion of Yemenite Jews, an exhibition in honor of Chava Samuel, the pioneer of Israeli ceramics and the restoration of the Hisman's house basement - where Imber, author of the national anthem "Hatikva", stayed. And also in the pamphlet: The activities of the education center and the events which took place in the museum, including the 63rd Independence Day of the State of Israel, hoisting the restored flag – the blue and white flag which was created and hoisted in the township in July 1885 and this, for the first time in Eretz Israel and in the world.

In the "Old and new in the archive", you can read about recent innovations such as the digitization of the video collection tapes and of the oral documentation collection; an action done in cooperation with the Israeli Film Archives, Jerusalem Cinematheque; the services that the museum's historical archives renders to various organizations in the country; about new items donated last year to the archives and more.

We also wish to point out the way the **"Family Album"** underwent from his relatively humble beginning to its transformation into a unique large size site on the Internet and this - due to a loving multiple working hours investment by the album's staff, its volunteers and especially thanks to the generous contribution of Sir Arthur Gilbert.

Contents

Word of the Mayor / Dov Zur 4

In the Association of Friends

The Museum's Benefectors 5

The momentum of the Friends Association / Shmuel Shatzky, the Association 's chaiman 6

The Friends Association's Management 8

Word of the Association's secretary / Zohar Zafrani 9

In the Museum

Word of the Museum Manager /Nava Kessler 10

The Museum's exhibitions and publications / Yona Shapira 13

The education center / Tanya Ardan 20

Old and new in the archive / Adi Rubin 25

The Family Album /Tirtsa Haviv Green 36

Events at the Museum

Celebrations at the Museum / Nili Arava 41

The event of the Gissin families 44

Dov and Arye Gissin / Family Album

Shoshana Gissin / Rachel Gissin

Toward the festivals of 130 years to Rishon-le Zion

From the past to the near future / Tirtsa Haviv Green 47

From the Archive

Lighting of the past or problems of Worker/employer 51

The "Tavshil house" / Yona Shapira 53

Memories / Jacob Lubman 57

מצילומי תלמידי
החוג לצילום במוזאון

תיבת הדואר המנדטורית על קיר
ה"פוסטה" במוזאון. התיבה עדיין פעילה
טל ברזילי, בית הספר רוזן

צריף המייסד אליעזר אלחנן שליט
דני ברזילי, בית הספר רוזן

Association of the Friends and the Museum magazine

2012 | No.15

מוזאון ראשון-לציון
Museum of rishon le-zion

The Municipal Company For Sports, Culture & Recreation

The Municipality of Rishon Le-Zion